

ВІСНИК

Вищої
кваліфікаційної
комісії суддів України

КОМІСІЯ

СУДДІВ
УКРАЇНИ

PIETAS

2

2017

ПОГЛЯД НАУКОВЦЯ

Структура рішень Європейського Суду з прав людини. **Володимир Кравчук**. . . . 2

Нагальні кроки щодо зміни системи українського правосуддя

та відновлення довіри до нього. **Петро Гуйван**. 7

Категоріальний апарат дослідження підвищення рівня професійної

компетентності державних службовців в Україні.

Марина Трубіна, Людмила Єфіменко 17

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування як гарантія права

громадян на соціальний захист у разі тимчасової втрати ними працездатності.

Дар'я Божко 23

Система організаційно-правових форм соціального захисту безробітних.

Аліна Горобець. 28

Політичний тиск як загроза незалежності суду. **Дмитро Мовчан** 34

До питання визначення правового аутопоезису. **Олена Серeda** 40

Особливості ініціювання укладення угоди про примирення.

Ольга Осінська 46

Науково-практичний юридичний журнал

Видається із вересня 2011 року

Співзасновники:

**Вища кваліфікаційна комісія суддів України,
Національний університет «Юридична
академія України імені Ярослава Мудрого»**

Свідоцтво про державну реєстрацію

Серія КВ № 20089-9889ПР

Рекомендовано до друку та розповсюдження через мережу Інтернет рішенням Вченої ради Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» (протокол № 3 від 22.11.2013)

Визнано Міністерством освіти і науки України науковим фаховим виданням. Наказ про включення до Переліку наукових фахових видань України від 14.02.2014 № 153

Голова Редакційної колегії

Козьяков Сергій Юрійович

Редакційна колегія:

Прилипко С. М., Беляневич В. Е., Весельська Т. Ф., Гетьман А. П., Довгерт А. С., Заріцька А. О., Капліна О. В., Москвич Л. М., Кузнєцова Н. С., Муравйов В. І., Патрюк М. В., Сопільник Л. І., Карагусов Ф. С., Щотка С. О., Яроцький В. Л., Штаріне Л., Андріїв В. М., Іншин М. І.

Головний редактор

С. Ю. Козьяков

Коректор

А. О. Бахтемірова

Відповідальність за достовірність фактів, цитат, власних назв та інших відомостей несуть автори публікацій.

Редакція може не поділяти точки зору автора.

У журналі зберігається правопис законодавчих, нормативних актів, наказів, методологічних розробок, що надійшли до редакції.

Редакція залишає за собою право на скорочення та редагування текстів.

Статті обов'язково проходять відбір і рецензування.

Номер 2 (22) 2017 схвалено і рекомендовано до друку рішенням редакційної колегії, протокол № 4 від 17.08.2017 р.

Підписано до друку 22.08.2017 р.

Формат 60x84 1/8

Папір крейдований

Наклад 270 примірників

Оригінал-макет затверджено

Вищою кваліфікаційною комісією

суддів України

Видавець ТОВ «Піраміда»

© Текст — Вища кваліфікаційна комісія суддів України

Адреса редакції:

м. Київ, вул. Механізаторів, 9.

www.vkksu.gov.ua

Володимир Кравчук,
суддя Львівського окружного
адміністративного суду,
доктор юридичних наук,
професор

Структура рішень Європейського суду з прав людини

УДК 342.565.5

У статті розглядаються стилістичні особливості змісту та структури рішень Європейського суду з прав людини, а також особливості форми, використання інструментів стандартних текстових редакторів. Висловлюються рекомендації щодо використання стилістичних особливостей рішень ЄСПЛ для вдосконалення форми рішень судів України.

Ключові слова: Європейський суд з прав людини, судові рішення.

V. Kravchuk. Структура рішень Європейського суду по правам человека

В статье рассматриваются стилистические особенности содержания и структуры решений Европейского суда по правам человека, а также особенности формы, использование инструментов стандартных

Кожен, хто знайомиться з практикою Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), одразу помічає особливий стиль тексту рішень. Структура рішення, виклад фактів, посилання на законодавство та власну практику, нумерація абзаців – все це істотно відрізняється від української традиції.

текстовых редакторов. Высказываются рекомендации по использованию стилистических особенностей решений ЕСПЧ для совершенствования формы решений судов Украины.

Ключевые слова: Европейский суд по правам человека, судебное решение.

V. Kravchuk. The structure of judgment of the European Court of Human Rights

In the article the stylistic features of the content and structure of judgment of the European Court of Human Rights, and especially the shape using standard word processing tools. Expressed recommendations on the use of stylistic features ECHR decisions to improve the form of court decisions Ukraine.

Key words: European Court of Human Rights, judgment.

Без перебільшення, рішення ЄСПЛ є найкращим прикладом правового письма, вартим для наслідування й українськими судами. Сьогодні, коли відбувається істотне оновлення судового корпусу, рішення ЄСПЛ можуть стати хорошим зразком, на який повинні орієнтуватися судді. В першу чергу,

йдеться про суддів Верховного Суду. Це потребуватиме не лише бажання та кваліфікації, але й єдиної методики, яка б дозволила усі рішення, незалежно від авторства, викладати в одному «судовому» стилі.

Бібліографічний пошук на доступних в інтернеті бібліотечних ресурсах виявив, що у вітчизняній правовій літературі досі не було спроб дослідження загальних особливостей структури рішення ЄСПЛ. Автору доводиться торувати цей шлях вперше.

Цікаво було б дізнатися, наприклад, як на еволюцію правового письма ЄСПЛ вплинула національна правова традиція держав-учасниць Конвенції, персональні вподобання суддів, як проходила внутрішня робота (а може й боротьба) за неповторний стиль рішень ЄСПЛ. Але автор вирішив не досліджувати ці питання, залишаючи їх на вивчення історикам права. У цій статті спробуємо проаналізувати практичну частину, а саме структуру судових рішень ЄСПЛ.

Без перебільшення, рішення ЄСПЛ є найкращим прикладом правового письма, вартим для наслідування й українськими судами

Формальні вимоги до постанови ЄСПЛ визначені у Регламенті Суду [1]. У правилі 56 Регламенту визначено, що у рішенні палати має бути зазначено, прийнято воно одногосно чи більшістю голосів; мотиви викладаються у ході рішення або в кінці.

У правилі 74 визначено вимоги щодо змісту постанови. Постанова має містити:

(А) імена голови та інших суддів, що утворюють відповідну Палату або Комітет, а також ім'я секретаря або заступника секретаря;

(В) дати винесення і оголошення постанови;

(С) дані про сторони;

(D) імена офіційних уповноважених, адвокатів або радників сторін;

(E) порядок розгляду справи;

(F) факти у справі;

(G) стислий виклад позицій сторін;

(H) виклад мотивів з питань права;

(I) резолютивні положення;

(J) ухвалу щодо відшкодування витрат, якщо така є;

(K) кількість суддів, що становлять більшість;

(L) коли це доцільно, вказівка на текст, який є автентичним.

Як бачимо, ці вимоги подібні до вимог, яким мають відповідати рішення українських судів (ст.ст. 215, 316, 346 ЦПК України [2]), і їх можна звести до традиційної чотирискладової структури рішення із вступною, описовою, мотивувальною і резолютивною частиною. Однак порівняння рішень Верховного Суду України та ЄСПЛ наглядно демонструють, що одні й ті ж вимоги на практиці можуть бути реалізовані по-різному.

Попри те, що рішення ЄСПЛ ухвалюються різними складами, вони витримані в одній стилістиці. Це дозволяє проаналізувати усталену в Суді традицію письма, виокремити змістовні складові і їх логічне розміщення у рішенні.

Логічна побудова постанови ЄСПЛ включає три блоки: 1) процедура; 2) факти; 3) право.

Більш докладний аналіз дозволяє виокремити сім обов'язкових складових (розділів), кожен з яких має своє особливе значення: 1) титульний аркуш; 2) склад суду; 3) процедура; 4) факти; 5) право; 6) сатисфакція; 7) висновки.

1. Титульний аркуш. На титульному аркуші звернуто до низу розташовуються такі відомості:

а) *символіка Європейського суду з прав людини*: Палац прав людини;

б) *назва суду*: «Європейський суд з прав людини»;

в) *назва складу, яким розглянуто справу*: Секція, Палата або Велика Палата;

г) *назва справи за зразком «Хтось проти Держави»*. Єдиного підходу до формулювання назви справи у ЄСПЛ немає. Суд використовує повне ім'я заявника (наприклад, «Юрій Миколайович Іванов проти України», «Олександр Володимирович Смірнов проти України») або без по батькові (наприклад, «Валерій Фуклевіч проти України», «Руслан Яковенко проти України»), або тільки прізвище (наприклад, «Сердюк проти України»).

Якщо заявників двоє або троє, то вони усі зазначаються в назві справи (наприклад «Холодков і Холодкова проти України», «Ліндон, Очаковські-Лоран і Жюлі проти Франції»). Якщо заявників більше трьох, то в назві справи зазначається один із них, але робиться помітка «та інші» (наприклад, «Реус та інші проти України», «Веніамін Тимошенко та інші проти України»).

Якщо Суд не розголошує відомостей про заявника (пункт 4 правила 47 Регламенту Суду), то

заявник позначається однією чи декількома літерами (наприклад, «А. та інші проти Туреччини», «А.В. проти України», «R. L. та M.-J. D. проти Франції»).

Якщо заявником є юридична особа, як правило, зазначається лише її назва. Організаційно-правова форма не вказується. Наприклад, «East/West Alliance Limited» проти України», «Торговий дім Петро і Павел» проти України». Є лише поодинокі випадки, коли зазначається скорочене найменування, що містить вказівку на організаційно-правову форму. Наприклад, «КП «Редакція газети «Слава Севастополя» проти України».

Якщо заявниками є фізична та юридична особа, зазначаються вони двоє. Наприклад, «Стебницький і «Комфорт» проти України»;

д) номер заяви, за якою постановлено рішення Суду;

е) назва документа: «Рішення»;

є) місцезнаходження Суду: «Страсбург»;

ж) дата рішення. Дата зазначається у форматі: «число, місяць (прописом), рік»;

з) статус рішення як остаточного і дата набуття статусу остаточного.

Іноді за титульним аркушем розміщується аркуш зі змістом рішення (наприклад, рішення у справі «Дельфі проти Естонії»). Під час публікації рішення в електронній формі заголовки змісту мають гіперпосилання на відповідний розділ. Цей реквізит дає загальне уявлення про структуру рішення та допомагає швидко знайти потрібну інформацію.

2. Склад суду. В цьому розділі зазначаються:

а) повні імена та прізвища суддів, які ухвалили рішення. Прізвища та імена наводяться національною мовою Держав, від яких цих суддів призначено. Першим у списку суддів зазначається головуючий;

б) дати обговорення рішення у закритому засіданні. Зазвичай наводиться декілька дат;

в) дата прийняття рішення.

Титульний аркуш і склад суду разом становлять вступну частину рішення ЄСПЛ.

3. Процедура. З цього розділу починається описова частина рішення. Розділ «Процедура» включає такі відомості:

а) дата надходження заяви. Зазначається дата фактичного отримання Судом заяви;

б) імена представників сторін. Імена і прізвища наводяться повністю. Зазначаються також посади представників, а іноді – почесні титули: доктор, професор. Як представник може зазначитися організація (наприклад, рішення у справі «Хачукаєви проти Росії»). Першим зазначається представник заявника;

в) суть скарги заявника. Наводиться короткий виклад суті порушення (одним-двома реченнями) та статті Конвенції, яку заявник вважає порушеною;

г) процедура формування складу суду. В цій частині, зокрема, наводяться дані про підстави пере-

дання справи на розгляд Великої Палати;

д) дата повідомлення уряду Держави про скаргу;

е) дати надходження коментарів від сторін;

ж) про залучення до справи інших осіб. Зазвичай це неурядові організації, які працюють у сфері, що стосується скарги. В рішенні зазначаються їх найменування. Іноді Суд дає можливість особам, які не є учасниками справи, надати коментар, наприклад, членам парламенту (п. 9 рішення у справі «Парілло проти Італії»);

з) надходження коментарів від третіх сторін;

і) дата, коли відбулось публічне слухання справи (наприклад п. 10 рішення у справі «Парілло проти Італії»).

4. Факти. Цей розділ рішення Суду традиційно складається з двох обов'язкових підрозділів: а) обставини справи і б) національне законодавство та судова практика. Можуть бути і факультативні підрозділи: а) міжнародні документи; б) порівняльно-правові матеріали.

У розділі «Обставини справи» зазначається:

а) коли народився і де проживає заявник. Вказується лише рік і місто. Це дозволяє визначити державну належність заявника;

б) виклад істотних для справи фактів (обставин). Зазвичай використовується хронологічна послідовність. Якщо у справі є декілька епізодів, то виклад обставин відбувається за кожним з них (наприклад, п. 11-44 рішення у справі «Буді проти Бельгії»). Кожний епізод виділяється окремим блоком з власною назвою, що відображає його характеристику. Епізоди нумеруються великими літерами латинського алфавіту (А, В, С тощо) і виділяються жирним шрифтом.

У підрозділі «Національне законодавство та судова практика», який може називатися так або дещо інакше, наводяться такі відомості:

а) норми законодавства на час подій, які стали підставою для скарги заявника. Норми, які регулюють спірні правовідносини, цитуються повністю. Іноді Суд не наводить дати ухвалення Закону, обмежуючись лише роком. Суд не посилається на джерело публікації відповідних законодавчих актів;

б) рішення національних судів та адміністративних органів. Суд може посилатися на рішення національних судів, а також на акти, які не є законодавством в прямому значенні (наприклад, загальні практики). У рішенні наводяться уривки з відповідних актів, що мають значення для справи;

в) правова теорія та практика відповідної Держави (наприклад, рішення у справі «Мельниченко проти України»).

У підрозділі «Відповідні міжнародні документи» наводяться витяги з міжнародних актів, які стосуються предмета скарги, а також практика міжнародних організацій.

Іноді рішення Суду містить розділ «Порівняльно-правові матеріали», де відображається доктри-

нальне тлумачення положень, що мають значення для справи (наприклад, рішення у справі «Дельфі проти Естонії»).

У розділі «Факти» Суд встановлює фактичні обставини, але не дає їм правової оцінки.

5. Право. Розділ «Право» є аналогом мотивувальної частини українських судових рішень. Цей розділ є найважливішим, суттю рішення ЄСПЛ. Структурно він складається з двох підрозділів: а) прийнятність заяви; б) суть заяви.

У цьому розділі Суд викладає аналіз справи у такій послідовності:

а) *стверджуване заявником порушення статті Конвенції.* Наводиться суть скарги за відповідною статтею (частиною статті) Конвенції, а також наводиться її повний зміст;

б) *прийнятність.* Суд аналізує доводи сторін щодо прийнятності чи неприйнятності заяви. Зокрема, щодо вичерпання національних засобів юридичного захисту, строку звернення, щодо статусу заявника як жертви, інші питання. Аналіз закінчується висновком про прийнятність заяви.

Підрозділ «Суть» включає:

а) *доводи сторін.* Спочатку наводяться доводи уряду Держави, а потім – доводи заявника. У рішенні наводяться усі аргументи, на які посилаються сторони;

б) *оцінка Суду.* Це найважливіша частина рішення Суду, оскільки вона відображає результати аналізу доводів сторін щодо стверджуваного порушення Конвенції.

Оцінка Суду зазвичай складається з двох частин: а) загальні принципи і б) застосування принципів до справи.

а) *загальні принципи, встановлені практикою Суду.* У цій частині Суд нагадує власні підходи до оцінки порушень Конвенції, вироблені у попередніх справах. Суд посилається на ключові прецеденти. Більше ні на що. Суд зазвичай не наводить цитат повністю, а зазначає лише головну ідею, з посиланням на відповідне рішення (курсивом), дату його ухвалення, позначку [ВП], якщо рішення ухвалене Великою Палатою, номер заяви, пункт рішення і посилання на джерело опублікування. Наприклад: рішення у справах «Імобіліаре Саффі проти Італії» [ВП], заява № 22774/93, п. 44, ECHR 1999-V, та «Вістіньш і Перепьолкінс проти Латвії» [ВП], заява № 71243/01, п. 93, від 25 жовтня 2012 року;

б) *застосування зазначених вище принципів до цієї справи.* В цій частині рішення Суд викладає власний правовий аналіз ситуації заявника, аналізує доводи сторін і робить висновок щодо наявності або відсутності порушення Конвенції за кожним епізодом.

6. Сатисфакція. У цьому розділі рішення Суд викладає аргументи сторін щодо відшкодування матеріальної, моральної шкоди, а також визначення справедливої сатисфакції, також їх оцінку Судом.

Йдеться про застосування ст. 41 Конвенції.

Цей розділ включає підрозділи:

а) *шкода.* Наводяться вимоги заявника щодо відшкодування матеріальної, моральної шкоди, заперечення уряду держави-відповідача, а також оцінка аргументів сторін Судом;

б) *судові та інші витрати.* Які суми судових витрат були заявлені, з чого вони складаються, чим підтверджуються і в якому розмірі Суд їх вважає обґрунтованими. Наприклад, на листування (рішення у справі «Холодков і Холодкова проти України»);

Попри те, що рішення ЄСПЛ ухвалюються різними складами, вони витримані в одній стилістиці. Це дозволяє проаналізувати установлену в Суді традицію письма, виокремити змістовні складові і їх логічне розміщення у рішенні

в) *пеня.* Який розмір пені слід застосувати до держави-відповідача у разі невиконання рішення ЄСПЛ.

Якщо питання про справедливу сатисфакцію не може бути вирішене і потребує більш докладного вивчення, Суд може відкласти його і зобов'язати сторони надати додаткові докази та розрахунки. Про це теж зазначається в цьому розділі.

7. Висновки. У цій частині констатуються висновки Суду щодо:

а) *процедурних питань (зокрема, щодо правонаступництва).* Наприклад, рішення у справі «Риженко проти України»; рішення у справі «Кирпиченко проти України». Можуть вирішуватися також інші процедурні питання;

б) *прийнятності заяви;*

в) *кожного стверджуваного порушення Конвенції.* Зазначається, мало місце чи ні порушення відповідної статті Конвенції;

г) *виплати компенсації.* Зазначається сума відшкодування шкоди (або компенсації) в євро (циф-

рами і прописом), яку має сплатити заявнику держава-відповідач. Зазначається строк виплати, який становить три місяці.

Окремо зазначається про сплату додатково суми будь-яких податків, що можуть нараховуватися. Тобто сума відшкодування збільшується на суму податків, які повинен сплатити заявник. Іншими словами, він повинен отримати суму відшкодування саме в тому розмірі, який присуджено Судом.

Зазначається також, що ця сума має бути конвертована у валюту держави-відповідача за курсом на день здійснення платежу;

г) витрат на правову допомогу;

д) судових та інших витрат;

е) пені. Суд визначає пеню, яку слід нараховувати, якщо розрахунок не буде проведено протягом визначеного Судом строку. Пеня нараховується до остаточного розрахунку у вигляді простого відсотку у розмірі граничної позичкової ставки Європейського центрального банку, що діятиме в період несплати, до якої має бути додано три відсоткові пункти;

є) якою мовою складено рішення. Офіційними мовами Суду є англійська та французька.

У резолютивній частині зазначається також, прийнято воно одногосно чи більшістю (тоді зазначається, скільки суддів склали більшість). Якщо за різним порушенням була різна більшість – це теж зазначається у рішенні.

Якщо Суд відкладає вирішення питання про справедливую сатисфакцію, про це теж зазначається в резолютивній частині. Питання про справедливую компенсацію може бути відкладене і тоді вирішується окремим рішенням. Між оголошенням рішення і вирішенням питання про компенсацію може минути декілька років.

Окрім змістовних, рішення ЄСПЛ має також певні візуальні та мовні стилістичні особливості. Найбільш помітними з них є такі:

а) нумерація абзаців. Починаючи з розділу «Факти», кожен абзац рішення нумерується. Нумерація є наскрізною. Водночас абзаци розділу «Резолютивна частина» нумеруються окремо. Нумерація робить зручним посилання на рішення;

б) інтервали між абзацами. Між усіма абзацами застосовується збільшений інтервал;

в) кожна структурна частина рішення виділяється. Для виділення використовується **жирний шрифт**, *курсив*, ВЕЛИКІ ЛІТЕРИ, відступ. Водночас не використовується підкреслювання і **жирний шрифт** у тексті;

г) списки. Якщо у рішенні використовується перелік (список), то його компоненти позначаються маленькими літерами латинського алфавіту, виділеними дужками з обох боків, наприклад: (a), (b);

д) колоннитули. Зазвичай у верхньому колоннитулі кожної сторінки посередині зазначається назва рішення;

е) цитування документів. Текст цитати норма-

тивного акта наводиться з окремого абзацу, дрібнішим шрифтом;

є) коли Суд має на увазі себе, слово «Суд» пишеться з Великої літери;

ж) використання емоційно-забарвлених слів та зворотів. Іноді Суд застосовує звороти, які виражають емоції, ставлення Суду до тих чи інших обставин справи: «Суд висловлює занепокоєння», «Суд вражений», «грубе свавілля». Як правильно відзначили Р. Куйбіда та О. Сироїд, це сприяє просвітницькій ролі ЄСПЛ, зміцнює його авторитет як правозахисної установи, утверджує цінності, які захищає Суд, та посилює виховне значення його рішень [3, с. 51].

Аналіз структури рішення ЄСПЛ дає підстави зробити певні висновки.

По-перше, структура рішення має практичну цінність і підпорядкована практичним потребам: забезпечення зрозумілості та зручності.

По-друге, рішення ЄСПЛ притаманна візуальна стилістична гармонія, яка виявляється у використанні стандартних інструментів текстових редакторів (колоннитули, шрифти, відступи, інтервали, списки, нумерація) для надання тексту естетичного вигляду.

По-третє, структура та стилістика рішень ЄСПЛ можуть використовуватися для вдосконалення форми рішень судів України. Усім судам доцільно перейняти практику використання так званого тематичного порядку опису обставин справи [4], нумерацію абзаців, стиль цитування нормативних актів у тексті рішення. Верховний Суд міг би додатково запозичити надання рішенням власних назв, структуру викладу тексту за схемою «процедура – факти – право», а також почати більш системно звертатися до власної практики (рішення ВС є джерелом права), практики Конституційного Суду України та, звісно, ЄСПЛ.

Список використаних джерел:

1. Рішення Конституційного Суду України від 16.11.2000 у справі за зверненням Солдатова Г. І. (справа про право вільного вибору захисника) // Офіційний вісник України. – 2000. – № 47. – Ст. 2045.
2. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 № 8 «Про застосування законодавства, яке забезпечує право на захист у кримінальному судочинстві»: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-03>.
3. Рішення Конституційного Суду України від 20.09.2009 у справі за зверненням адвоката Голованя І.В. (справа про право на правову допомогу) // Офіційний вісник України. – 2009. – № 79. – Ст. 2694.
4. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 02.06.2016 // Голос України, 2016, 29 червня.

Петро Гуйван,
професор Полтавського
інституту бізнесу
Міжнародного
науково-технічного
університету
імені академіка Юрія Бугая,
кандидат юридичних наук,
заслужений юрист України

Нагальні кроки щодо зміни системи українського правосуддя та відновлення довіри до нього

УДК 347.2/3

У цій роботі висвітлено наукові погляди автора щодо напрацювання напрямів удосконалення правозастосовної системи України, враховуючи її стан на сучасному етапі. Викладено бачення майбутнього коригування як нормативного, так і практичного змісту. Автор, не претендуючи на безспірність його бачень, закликає наукову спільноту до конструктивного діалогу з цього питання.

Ключові слова: право на справедливий суд, належне судочинство, український Верховний Суд.

П. Гуйван. Неотложные шаги по изменению системы украинского правосудия и восстановления доверия к нему

В этой работе освещены научные взгляды автора по наработке направлений совершенствования правоприменительной системы Украины, учитывая ее состояние на современном этапе. Изложено видение будущей

корректировки как нормативного, так и практического содержания. Автор, не претендуя на бесспорность его видений, призывает научное сообщество к конструктивному диалогу по этому вопросу.

Ключевые слова: право на справедливый суд, надлежащее судопроизводство, украинский Верховный Суд.

P. Guyvan. Urgent steps to change the system of Ukrainian justice and restore confidence in it

This work highlights the scientific views of the author on the development of directions for improving the law enforcement system of Ukraine, taking into account its state at the present stage. The vision of the future adjustment of both normative and practical content is set out. The author, without claiming the indisputability of his visions, encourages the scientific community to constructive dialogue on this matter.

Key words: right to a fair trial, due process, Ukrainian Supreme Court.

В Україні наразі криза судової влади. Це не суб'єктивна оцінка, а висновок, що ґрунтується на фактичних обставинах справи. Адже, висловлюючи сподівання, побажання та вимоги свого електорату,

пропозиції Європейського Союзу, український парламент небаченою давно більшістю у 335 голосів визнав недоцільним еволюційний шлях підліковування хронічно хворого правосуддя, обравши реанімаційні

процедури. Частково їхню сутність викладено у новій редакції Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (стосовно оновлення складу вищих національних судових органів), також передбачено необхідність подальшого нормативного врегулювання процесу очищення інших правозастосовних ланок.

Чи потрібні були такі кардинальні заходи? Як свідчить реальність – так, вони були необхідними та вкрай назрілими. Часткові та поступові зміни судової системи сьогодні підтримують лише 8 відсотків опитаних громадян України, тоді як за радикальні заходи, що означатимуть докорінні зміни практично усього механізму сучасного судочинства, висловилися 46 відсотків респондентів [1, с. 2]. Якщо цей момент прогавити, судової реформа вкотре завершиться невдачею, як то відбувалося вже не раз упродовж багатьох етапів її здійснення, які далєбі не завжди були логічними і послідовними, а іноді навіть дуже суперечливими [2, с. 6].

Відтак, коли народ вустами парламенту сказав, що стара система судочинства є неефективною, значить це є догмою. Після внесення змін до Конституції означене є непорушним правилом, не може ставитися під сумнів та підлягає безумовному виконанню. Наразі відбувається формування усього складу нового Верховного Суду, маємо сподівання, що після закінчення даного етапу почнеться оновлення (читай – очищення) місцевих та апеляційних судів. Звісно, для того, аби запустити мотор, що забуксував, можна використати старі деталі. Але кожен знає, що краще придбати та вмонтувати нові. Тож, поряд із професіоналами, які працюють у судовій системі та не заплямували себе корупцією, незаконними рішеннями, кумівством, некомпетентністю, до цих лав повинні прийти нові обличчя, котрі мають кваліфікацію, знання, досвід і поки що – бажання діяти на користь України в царині забезпечення європейського рівня правосуддя. Натомість звідти мусять бути вилучені особи, які раніше чи навіть зараз, користуючись посадовим положенням, партійною належністю, бізнесовими зв'язками, дружніми стосунками, роблять правосуддя не обличчям правової держави, а джерелом прибутків, несправедливості та, зрештою, соціального збурення [3].

Питання проведення судової реформи в Україні в публіцистичній літературі обговорюється досить жваво. Достатньо згадати праці таких вчених, як В. Авер'янов, О. Бандурка, К. Колісник, Р. Кубійда, М. Мельник, О. Михайленко, О. Рябченко, О. Терлецький, В. Шамрай, Ю. Шемшученко, В. Шишкін. Однак всі вказані роботи переважно зводяться до наукового дослідження організаційної моделі судочинства та проблематики, пов'язаної з добором кадрів до оновлених судів. Натомість, практично не приділено уваги питанням методології та доктринального опосередкування характеру і принципів майбутньої правозастосовної діяльності. Між тим, не викликає сумнівів, що загальна людська недовіра до суду в нашій державі обумовлена не лише критичною оцінкою персоналії, а й не-

правильними методами ведення судочинства, котрі, за великим рахунком, є дуже далекими від демократичних канонів та європейських стандартів. Відтак на розроблення концепції та критеріїв демократичного судочинства спрямоване дослідження, що проведене у даній статті.

Метою судової реформи є не заміна персон на тих самих посадах та з тими ж методами діяльності, що і раніше, а реальна реалізація права кожного на справедливий судовий розгляд його справи незалежним професійним та неупередженим судом, забезпечення такого рівня правової культури в суспільстві, який гарантуватиме практичне здійснення принципу верховенства права в Україні. Зазначена мета досягається як через створення дієвих механізмів очищення судової системи від непрофесійних, корумпованих і політично заангажованих суддів, так і через реформування існуючої системи судоустрою, судочинства і суміжних правових інститутів та підвищення рівня правової культури громадян України [4, с. 163]. Як би не було прикро, але рівень громадської довіри до суддів є досить низьким. Так, за даними одного з останніх соціологічних опитувань, 91,6 % українців не довіряють державному апарату. Серед інститутів влади найменшою довірою користуються суди: їм довіряють трохи більш як 10 % опитаних [5, с. 37]. Тож, попри всі попередні спроби судово-правової реформи, залишаються актуальними слова Тараса Шевченка: «Правди в суді немає...» [6, с. 46]. Концепція вдосконалення судівництва для ствердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів на базі чинного законодавства вже не може задовольнити сучасне суспільство, яке очікує істотного підвищення якості правосуддя [7, с. 60].

Такий стан речей, зафіксований шановними українськими правниками, маємо наразі і мусимо саме з цього виходити. Дійсно, заміна персоналії у судовій владі не вирішить проблеми покращення якості судочинства. Відтак у даній роботі викладаються основні концептуальні бачення шляхів подальшого розвитку українського судочинства, які дозволять нашій країні вийти на той європейський рівень демократії та справедливості, до якого вона прагне. Власне, у цій статті будуть наведені основні, на наше переконання, найважливіші кроки, які слід зробити вітчизняному правосуддю, аби дістати належної довіри суспільства та ефективності правозастосування.

1. Найперше, з чого мусить почати свою діяльність оновлений Верховний Суд, це змінити ментальне ставлення своїх членів до їхнього функціонального призначення. Абсолютно невиваженою та неконституційною виглядає нав'язувана останнім часом теза, за якою суддя повинен захищати державу Україну. Насправді – це далеко не так. За Основним Законом захист держави покладено на Збройні Сили України, Службу безпеки України. В окремих випадках це здійснюють органи прокуратури, нарешті, подібна функція належить Міністерству закордонних справ

України, але аж ніяк вона не притаманна судовим органам. Справа у тому, що держава є тим самим учасником матеріально-правових відносин, як і інші суб'єкти: фізичні та юридичні особи. Отже, надання переважного захисту одній із осіб буде відвертим порушенням конституційних принципів. Власне, нехтуванням правами громадян в угоду інтересам держави та владних установ значною мірою пояснюється той величезний рівень недовіри до судів як інституції, який спостерігається наразі.

Реально сьогодні суди (в особі, звісно, конкретних суддів) вбачають себе захисниками державних чи, принаймні, комунальних інтересів. Це є неприпустимим, оскільки суперечить як самій сутності правосуддя, так і призначенню судової гілки влади. Однак мусимо такий стан констатувати. До прикладу, автор даної праці ретельно дослідив рішення судів України щодо застосування правил, передбачених у ст. 33 Закону України «Про оренду землі». Йдеться про наслідки закінчення строку договору оренди земельної ділянки комунальної власності під час продовження користування нею орендарем та незаперечення проти цього орендодавцем. Зазначена норма закону вказує на автоматичне подовження договору на той самий час і на тих самих умовах. При цьому сторони мусять укласти щодо цього додаткову угоду. Закон не вказує, хто має бути ініціатором цієї додаткової угоди, а також не зазначає порядку її оформлення, що, звісно, є його недоліком. Тож, суди мають у кожному конкретному випадку з'ясувати причини та осіб, котрі сприяли неукладенню подібної додаткової угоди, яка свідчить про подовження договірних орендних відносин. Ретельне дослідження усіх судових справ, що розглядалися в Україні стосовно цього питання, показує, що суди завжди, навіть попри вагомі докази, займають провладну позицію й ухвалюють рішення на користь комунального власника, часто не гребуючи зворотнім у часі застосуванням актів того ж самого власника [8]. Все це є наслідком спотвореного розуміння призначення судді як захисника держави, бо за ідеєю, суд, здійснюючи правосуддя на засадах законності, об'єктивності та неупередженості, вирішує конфлікти в усіх сферах суспільних відносин, зокрема визначає відповідальність держави та її органів перед громадянами [9, с. 235].

Між тим, пріоритет захисту прав конкретного громадянина перед правами держави як цивілізаційний підхід в Україні задекларовано вже давно. Коли у 1996 році було прийнято Конституцію України, одним з найважливіших її принципів було перенесення акцентів порівняно з попереднім Основним Законом, що, як вважалося, відображав соціально-політичні установки тоталітарного режиму. Якщо Конституція УРСР (як і всі радянські Конституції) на перший план виводила інтереси держави, а потім інтереси суспільства і наостанок – інтереси особи, то український Основний Закон був покликаний змінити таку послідовність з точністю до навпаки: він мав забезпечити домінування інтересів конкретного

суб'єкта, далі – суспільства, і нарешті – держави як надбудови, призначеної служити людині та соціуму. Відповідно і був побудований зміст Конституції. Попри те, що викладені у ньому благі наміри щодо вказаних пріоритетів поки що залишаються лише деклараціями, чинне законодавство мусить надалі розвиватися саме у цьому напрямі.

Тож, загалом, концепція про призначення судової влади захищати державу є хибною та такою, що руйнує правову свідомість громадян. Цю впроваджену тривалими потугами ментальність слід якнайшвидше викоринити. Відрадно, що подібне бачення вже притаманне й українським державникам. Не можна не погодитися із твердженням Президента України: «Суспільство зараз вимагає підвищення ефективності судової системи, і ми повинні створити судову систему, яка забезпечує і верховенство права, і ефективний захист людини. Не захист міфічних інтересів держави, а захист громадянина» [10].

2. Ще одним кардинальним кроком, який мусить посвідчити спрямованість українського правосуддя у демократичному напрямі, є кардинальна зміна підходів до визначення поняття «правова позиція». Вказана проблематика є чи не найважливішою та найбільш дискусійною. Проте вона, власне, того варта, бо навколо цього питання формується наукова, суспільно-політична та, зрештою, громадянська позиція стосовно цільового призначення вищого органу правосуддя в країні. Згідно з правилом ст. 360 Цивільного процесуального кодексу України висновок Верховного Суду України щодо застосування норми права, викладений у його постанові, є обов'язковим для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права. Висновок щодо застосування норм права, викладений у постанові Верховного Суду України, має враховуватися іншими судами загальної юрисдикції під час застосування таких норм права. Невиконання судових рішень тягне за собою відповідальність, установлену законом.

Відтак мусимо детальніше розглянути питання про «правові позиції», «правові висновки» Верховного Суду України та їхній вплив на правозастосовну діяльність у нашій державі. Окремі вчені-процесуалісти вказують, що постанови Пленуму ВСУ слід вважати джерелами права [11, с. 345; 12, с. 28; 13, с. 94]. Навряд чи з цим можна категорично погодитися, але слід підтримати тих дослідників, котрі не вважають судові постанови джерелом права, хоча і визнають їхній серйозний вплив на формування правозастосовної практики [14, с. 357]. Дійсно, у чинній редакції Цивільного процесуального кодексу України запроваджено правило, згідно з яким місцеві та апеляційні суди наразі зобов'язані ухвалювати рішення відповідно до правових позицій, викладених у постановах Верховного Суду України. Інакше кажучи, суди, приймаючи рішення, що виносяться під час вирішення спорів за правовідносина-

ми, схожими на ті, стосовно яких ВСУ прийняв відповідну постанову, повинні застосовувати саме ту норму права і саме у той спосіб, як це було зроблено вищим судом. Тож, суди в силу «переконливого прецеденту» ухвалюють свої рішення відповідно до практики вирішення відповідних спорів Верховним Судом України та його правових позицій. Таким чином, кожний суддя, якому відома правова позиція вищої судової інстанції з того чи іншого питання, не може не брати її до уваги, як з огляду на авторитетність такої інстанції, так і на можливе оскарження та скасування його рішення [14, с. 164].

Як на практиці реалізується повноваження вищого суду на вироблення обов'язкової для усіх правової позиції? Вона, як вказує закон, визначається на базі вирішення конкретного спору. Звісно, зміст та сутність позиції ВСУ, яка в подальшому має формуюче значення для судової практики у подібних справах, можна встановити із тексту самої постанови. Однак Верховний Суд України запровадив таку практику, що наразі його правова позиція має окрему фіксацію і друкується в офіційних джерелах окремо від самого тексту рішення у вигляді самостійного документа. Цей документ – «правова позиція», підписується одним із суддів, що розглядали справу, зазвичай суддею-доповідачем. Ось тепер давайте поміркуємо, чи вправі вказаний документ претендувати на те, щоб встановлювати загальні правила поведінки, що окремими дослідниками прирівнюється до судового прецеденту і навіть до джерел національного права?

Розглянемо тексти правових позицій ВСУ у конкретних цивільних справах, котрі люб'язно надає нам офіційний сайт Верховного Суду України: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/V3BAA698A76892E0C2257B7B004B2029](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/V3BAA698A76892E0C2257B7B004B2029). Неважко помітити, що відповідні висновки далеко не завжди є тими правилами поведінки, котрі мають застосовуватися усіма судами під час розгляду аналогічних спорів. Окремі з них є тривіальним відтворенням у буквальному вигляді чинних українських чи міжнародних правових приписів. Так, правовий висновок у Постанові Верховного Суду України від 09 листопада 2016 року у справі № 6-1457цс16 є дослівним викладом ст. 264 Цивільного кодексу України: «Перебіг позовної давності переривається вчиненням особою дії, що свідчить про визнання нею свого боргу або іншого обов'язку», а висновок, що зроблений у Постанові Верховного Суду України від 16 грудня 2015 року у справі № 6-2510цс15: «Втручання держави в право особи на мирне володіння майном шляхом його витребування на користь держави є обґрунтованим, якщо таке втручання переслідує «суспільний», «публічний» інтерес та є пропорційним визначеним цілям», точно відтворює приписи Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, втілених у численних рішеннях Європейського суду з прав людини, які є джерелом національного права. Тож, насправді, ці документи аж ніяк не можуть вважатися «правови-

ми висновками Верховного Суду України».

Інші висновки, отримані та процесуально оформлені у конкретних постановвах ВСУ, також не можуть претендувати на загальний статус їхнього застосування, позаяк стосуються лише однієї справи, як це вказано у них самих. Приміром, у Постанові Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 03 червня 2015 року у справі № 6-276цс15 зазначено таке: «Відмовляючи в задоволенні позову про стягнення заборгованості за договором купівлі-продажу та надаючи правову оцінку укладеному договору, суд першої інстанції, з висновками якого погодився суд касаційної інстанції, вийшов за межі заявлених позивачем вимог і дійшов помилкового висновку про те, що з відповідачки на користь товариства не підлягають стягненню грошові кошти згідно з чинним договором. Отже, суд касаційної інстанції, порушуючи вимоги ч. 2 ст. 625 ЦК України, необґрунтовано погодився з висновком суду першої інстанції щодо відсутності підстав для стягнення з відповідача суми боргу за договором купівлі-продажу, який є чинним». Навряд чи подібний висновок безспірно має застосовуватися в інших справах про стягнення грошових коштів.

Отже, маємо констатувати, що правовий припис щодо обов'язковості правових висновків вищого судового органу для інших судів під час застосування таких норм права набув у нашій державі спотвореного, навіть гротескного вигляду. Справа у тому, що така установка закону була прийнята суддями ВСУ як вимога обов'язковості оформлення правового висновку під час розгляду будь-якої справи, що загалом і почало виконуватися, хоча, погодьтеся, іноді досить незграбно. А позаяк, в останні роки Верховний Суд України розглядав спори у так званому «урізаному» складі і не дивно, що правові висновки, підписані від імені ВСУ у попередні роки іншими персонами, часто почали істотно відрізнятися.

Скажімо, свого часу набув популярності у практичному застосуванні правовий висновок ВСУ, згідно з яким одночасне застосування судами до порушника договірної дисципліни пені та штрафу за одне і те ж порушення є законним та таким, що не суперечить Конституції України. Але у 2016 році правова позиція ВСУ змінилася з точністю до навпаки. Уже у двох висновках щодо конкретних справ ВСУ вказував, що подібне поєднання санкцій за подібне порушення є таким, що суперечить Основному Закону. Але що змінилося? Насправді норма закону (ч. 2 ст. 231 Господарського кодексу України), а тим більше Конституція в коментованій частині, залишилися незмінними. Змінилася лише правова позиція Верховного Суду України! Тож, мабуть, слід визнати, що попередня позиція була неправильною, оскільки відбулася її новітня переоцінка. А як же бути тим суб'єктам господарювання, котрі втратили свої кошти завдяки незаконності висновку Верховного Суду України? Питання риторичне, в усякому разі крайніх сьогодні не знайти.

Звісно, суддям ВСУ прекрасно відомі мотиви таких трансформацій. Та й науковці шляхом здійснення певних розумових маніпуляцій можуть вирахувати їх. Адже якщо у конкретній справі йшлося про стягнення коштів у вигляді штрафу та пені за одне правопорушення на користь держави в особі НАК «Нафтогаз», вищий судовий орган не вбачав у цьому жодних невідповідностей Конституції, коли ж спір виник без участі державного органу, тут вже довелося керуватися засадами справедливості. Проте так не має бути, якщо Україна все ж будує судову систему, що керуватиметься принципом верховенства права.

Питання раптової зміни позиції Верховного Суду України шляхом оформлення правових висновків, відмінних за змістом та навіть концепцією від нещодавніх, реально турбує як науковців, так і юристів-практиків. Адже подібна невизначеність не дає можливості очікувати належного результату з огляду на велику вірогідність зміни ВСУ своїх правових оцінок у справах, подібних до тих, що ними вже були зроблені. Так, правова позиція Верховного Суду України, висловлена в Постанові від 11 вересня 2013 року у справі № 6-52цс13 під головуванням судді ВСУ Яреми А. Г.: «...у разі ліквідації боржника – сторони основного зобов'язання – право застави, що забезпечувало його виконання, також є припиненим. При цьому, враховуючи імперативний характер норми п. 1 ч. 1 ст. 593 ЦК України, зазначення в договорі застави інших умов, за яких право застави у разі припинення основного зобов'язання залишається дійсним, слід вважати нікчемним», – абсолютно не узгоджується з правовою позицією Верховного Суду України, висловленою у Постанові від 10 лютого 2016 року у справі № 6-216цс14 під головуванням судді ВСУ Яреми А. Г.: «...сам факт ліквідації боржника за кредитним договором з внесенням запису до відповідного реєстру про припинення юридичної особи за наявності заборгованості боржника за цим договором не є підставою для припинення договору іпотеки, який укладений для забезпечення виконання кредитного договору боржником». Аналогічних прикладів можна навести десятки.

Описаною неоднорідністю судової практики найвищої судової інстанції практично вихолощується законодавчий припис про забезпечення одноманітності правозастосування. Тож вихід із даної ситуації повинен бути або у занадто розширеному застосуванні правила Закону України «Про судоустрій і статус суддів» про можливість місцевого **суду відступити від правової позиції, викладеної у висновках Верховного Суду України, з одночасним наведенням відповідних мотивів**, або необхідні кардинальні зміни у підході формування відповідної судової практики. Ми схиляємося до другого варіанта, і ось

чому. Звісно, суд, розглядаючи спір, може відступити від позиції ВСУ, оформленій процесуально у конкретній справі, детально це обґрунтувавши. Таке повноваження не варто скасовувати, однак за наявності кількох суперечливих правових висновків ВСУ в аналогічних провадженнях воно стає фікцією. Бо, по перше, не зовсім зрозуміло, яким із декількох «правових висновків» слід керуватися місцевому суду, та який із них буде застосовано Верховним Судом України під час можливого перегляду. По-друге, де гарантії того, що ВСУ не змінить знову свою правову позицію, адже у складі колеґії, що переглядатиме справу, можуть опинитися інші судді.

Відтак пропонуються такі опції розв'язання описаної проблеми. Напрацювання та оформлення правового висновку (правової позиції) Верховного Суду обов'язково має бути деперсоніфіковано. Такий результат є колективним доробком, тож має проголошуватися не від імені конкретного судді ВСУ¹, а від усього складу цього органу, навіть тих суддів, які персонально не брали участі у розгляді конкретної справи. Однак цього не достатньо. Аби забезпечити незворотність правових позицій, принаймні на тривалий час, доки відповідне законодавство є незмінним, практику правозастосування, напружено у конкретних рішеннях вищого органу судової влади, має бути зафіксовано у постанові Пленуму Верховного Суду. У такий спосіб досягатиметься офіційний статус правових висновків. Фактично постановою Пленуму буде виражено волю всіх суддів ВС (принаймні, більшості), що забезпечить правову позицію від подальших швидкоплинних пертурбацій. З огляду на зазначене має зрости і відповідальність кожного судді за дане рішення, всі вони повинні брати активну участь не лише у голосуванні на Пленумі, а й у теоретико-практичній розробці окремих питань, щодо одноманітності правозастосування.

3. Звідси – третій концептуальний напрям, який необхідно вдосконалити. Йдеться про недостатню теоретичну обґрунтованість як правових висновків, так і постанов Пленуму, що вже стало «притчею во язицех». Дійсно, численні висновки а також позиції, викладені у постановах Пленумів Верховного Суду України, ґрунтуються не на правилах, прописаних у чинному законодавстві, а на політичній доцільності. Достатньо навести конкретні приклади. Так, у п. 36 постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 5 від 07 лютого 2014 року «Про судову практику в справах про захист права власності та інших речових прав» сказано таке: «За змістом статті 391 ЦК України позовна давність не поширюється на вимоги власника чи іншого володільця про усунення перешкод у здійсненні ним права користування чи розпорядження своїм майном, що не пов'язані з позбавленням воло-

¹ Це тим більше справедливо, що окремі судді ВСУ, які підписали існуючі «правові висновки», насправді отримали невисокий бал під час анонімного тестування щодо теоретичних знань українського законодавства в межах конкурсу до нового ВС, що ставить під сумнів їхню персональну кваліфікацію у напрацюванні «висновків».

діння, оскільки правопорушення є таким, що триває у часі. У зв'язку із цим тривалість порушення права не перешкоджає задоволенню такої вимоги судом». У п. 37 цього ж акта зазначається: «Оскільки позови про визнання права власності, що пред'явлені на підставі статті 392 ЦК України, пов'язані з невизначеністю відносин права власності позивача щодо свого майна, то на ці позови не поширюються правила про позовну давність». У п. 29 постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 6 від 30 березня 2012 року «Про практику застосування судами статті 376 Цивільного кодексу України (про правовий режим самочинного будівництва)» зазначено: «Враховуючи, що за загальним правилом особа, яка здійснила або здійснює самочинне будівництво нерухомого майна, не набуває права власності на нього, строк позовної давності на вимоги про проведення перебування самочинно збудованого чи такого, що будується, житлового будинку, прибудови до нього, будівлі, споруди чи іншого нерухомого майна, а також про знесення таких об'єктів не вважається пропущеним незалежно від тривалості часу, який минув після закінчення чи початку будівництва».

Ретельне доктринальне дослідження цих пунктів постанов Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ показує, що вони суперечать чинному цивільному матеріальному праву України. Зокрема, стаття 268 ЦК України наводить вичерпний перелік позовних вимог, на які не поширюється позовна давність. Жодної, із вказаних вище, у ньому немає. Можна погодитися з фахівцями, котрі зазначають, що законодавець, запроваджуючи правило статті 268 ЦК України, виділив пріоритетні та найбільш соціально важливі відносини, ефективний захист прав учасників яких не може бути обмежений будь-якими строками [16, с. 257]. Інакше кажучи, виключення із загального правила про задоволення позовного домагання зумовлені особливим характером окремих матеріальних відносин, необхідністю посиленого захисту певних цивільних прав у зв'язку з їх більш високою суспільною цінністю. Зокрема, це стосується домагань, пов'язаних із захистом особистих немайнових прав особи та відшкодуванням шкоди здоров'ю [17, с. 388].

Водночас слід відзначити, що позиція вищого судового органу, котра претендує на загальність правозастосування, перебуває в площині бажаного коригування відповідного законодавства (*de lege ferenda*). Власне, у цивілістичній доктрині жваво обстоювалася і продовжує обстоюватися теза про незастосування давності до певних вимог, правова природа яких виключає таку можливість [18, с. 11; 19, с. 65-67, 20, с. 66-71]. Йдеться про деякі вимоги, які з огляду на їх особливі властивості не спроможні задовольнятися, оскільки не існують підстави для початку перебігу давнісного строку. Серед вказаних вимог, зазвичай, вказуються так звані вимоги із триваючих правопорушень. Зокрема, у такий спо-

сіб реалізується звернення до суду із встановлювальною вимогою: визнати певний факт, який оспорує чи не сприймає відповідач. Проте це потребує значного теоретичного осмислення і неодмінного нормативного закріплення. Приміром, у російському Цивільному кодексі встановлено, що позовні негативні вимоги не задовольняються. Це є результатом тривалого доктринального екзерсису та його узгодження із нормативним правотворенням. Наразі ж позиція вищих українських судів, викладена у постановках Пленумів, виглядає як волюнтаристичний зразок, не підкріплений ні законодавчими, ні науковими напрацюваннями.

Адже якщо піти далі і без відповідного наукового аналізу застосовувати правило «триваючого правопорушення», то неодмінно, зрештою, дійдемо висновку, що несплата грошових коштів після спливу терміну їхнього повернення є також триваючим порушенням суб'єктивного права кредитора. Відтак реальною стає загроза судового нехтування тими принципами, які взагалі колись запроваджувалися задля обґрунтування необхідності позовної давності [21, с. 18-19]. Стосовно вказівок Пленуму про безстроковість вимог про знесення самочинного будівництва, то тут взагалі не варто шукати якісь цивільно-правові обґрунтування. Цілком очевидно, що описані правові висновки були вмотивовані запитами відповідних державних інституцій стосовно подовження повноважень, які були прострочені з огляду на їхнє нехлюйство. Тож, ВСУ улесливо виконав замовлення, фактично змінивши український закон! Це є неприпустимим за сучасного спрямування розвитку правосуддя у демократичному напрямі.

4. Отже, питання полягає у забезпеченні дотримання такого концептуального напрямку діяльності Верховного Суду, який би гарантував принцип непорушності законів внаслідок прийняття тих чи інших судових рішень. Інакше кажучи, має бути забезпечено притаманну континентальній системі права доктрину підпорядкованості судових вердиктів правовим приписам. Втім, наразі питання про наявність в українському праві елементів прецедентності набуло актуального та дискусійного характеру. Тож, мусимо внести прозорість до нього.

Статтею 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» передбачено реалізацію судами під час розгляду справ Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та практики Європейського суду з прав людини як джерел права. Це дало можливість численним дослідникам стверджувати, що до джерел національного права наразі належить і судовий прецедент. Насправді, це далеко не так. Справа у тому, що на відміну від країн англо-саксонської системи права, де судова практика здавна формує матеріально-правову основу правозастосування, у нашій системі не може застосовуватися прецедентний підхід до матеріального законодавства. Як загально відомо, цивільне

(в широкому розумінні цього значення – приватне) право поділяється на матеріальне та процесуальне. Так, ЄСПЛ ніколи не приймав рішення, яким би встановлювався судовий прецедент щодо застосування тієї чи іншої матеріально-правової норми. Іншими словами, ЄСПЛ не встановлює правильності чи бажаності застосування національними судами матеріальних норм законодавства під час регулювання цивільних, сімейних, житлових, трудових та земельних відносин. Він не може визнати неправильним чи незаконним обґрунтування рішення українськими судами з посиланням на відповідні приписи матеріального законодавства. У крайньому випадку ЄСПЛ вказує на недемократичність окремих законодавчих правил національної системи, що спонукає державу-учасницю Конвенції до її вдосконалення.

Зовсім інше питання виникає під час використання прецедентного права в українському процесуальному законодавстві. Дійсно, його стан та реальне правозастосування сьогодні потребує подібного впливу, і як показує практика ЄСПЛ, не лише в Україні. Суди часто виносять невмотивовані рішення, невинувато затягують розгляд спорів, вчиняють дії, які за процесуальним законом не вправі вчинити, не зважають на наявні у справі докази тощо. Всі означені вчинки кваліфікуються як порушення права людини на справедливий суд. При цьому термін «справедливість» розуміється не лише у своєму правовому значенні, а й у філософському та естетичному. За етимологічним походженням «справедливість» означає неупередженість дій, суджень, визнання чистоти правоти, гідності, відплата кожному на законних і чесних підставах і в цілому відповідність людських взаємин, вчинків загально-визнаним моральним і правовим нормам [22, с. 24].

З огляду на викладене ніяк не можна припустити, що постанови Верховного Суду України (і навіть постанови Пленуму) є тим джерелом, яке здатне формулювати нормативні правила поведінки суб'єктів відповідних суспільних відносин. Повноваження Пленуму як інституції судової влади зовсім інші. Цей орган повинен застосовувати практичні юридичні підходи до правових норм, які за своїм змістом, вираженням та сутністю припускають неоднакове правозастосування, опосередковуючи схожі відносини. На жаль, і це є об'єктивним чинником, подібних «гумових» норм аж забагато у нашій вітчизняній правовій системі. Проте вироблення обґрунтованої правозастосовної позиції щодо неоднозначних приписів законодавства має здійснюватися не лише на базі дослідження їхньої практичної ефективності, а й шляхом наукового прогнозування та розробки відповідних пропозицій.

5. Звідси – п'ята концептуальна ідея, реалізація якої, безумовно, сприятиме поступу національного судочинства до світових стандартів справедливості. Маємо визнати, що значна кількість проблем методологічного характеру у діяльності вищих судових інстанцій України наразі зумовлена відсутністю на-

лежного теоретичного обґрунтування відповідних правових позицій. Іншими словами, дається взнаки відсутність взаємозв'язку судової практики (читай – осіб, які її формують) з представниками академічних навчальних закладів. Дійсно, сьогодні спостерігається чи не найбільша за час існування національної судової системи прірва між науковими дослідженнями в царині матеріального та процесуального права і реагуванням на них з боку працівників судової системи [5, с. 40; 23, с. 44]. Навпаки, досить часто вказані фактори просто перебувають у протистоянні. Як вбачається, причиною цього є недостатня увага судової гілки влади до наукових напрацювань, що здійснюються в Україні. Скажімо, автор даної публікації за тривалий час дослідження механізмів та засад українського правозастосування запропонував близько 200 опцій щодо вдосконалення судової практики, та, на жаль, адекватного реагування з боку адресатів не спостерігається. Йдеться про поліпшення правозастосовних механізмів щодо існуючих нормативних приписів, які дозволяють їхнє неоднозначне тлумачення (питання про удосконалення самих нормативних актів у зв'язку з їхньою практичною неоднозначністю та часом неприйнятністю перебуває в іншій площині тієї ж самої проблематики, про що буде зазначено далі).

Тож, пропонується більш ефективно задіяти (а насправді, реанімувати) інституцію науково-експертної діяльності у судовій системі. Для цього у вищому органі правосуддя повинен бути створений окремий підрозділ, відповідальний за взаємодію з академічними та науковими установами. До його функцій також має належати дослідження напрацювань цих установ і окремих науковців та практичне адаптування їх шляхом напрацювання науково обґрунтованих пропозицій і винесення їх на розгляд Пленуму. Судова реформа – це тривалий і складний процес, у якому мають брати активну участь науковці.

6. Наступним кроком, який, безумовно, призведе до покращення стану правозастосовної діяльності, має стати нормотворча діяльність Верховного Суду. Адже правозастосовні органи, як ніхто інший, зацікавлені у тому, щоб українські закони та інші правові акти були дієвими, зрозумілими та недвозначними. На жаль, величезна кількість норм сьогодні вказаним критеріям або повністю, або частково не відповідає. Відтак крайніми залишаються судові органи, які за подібного рівня нормативної бази мусять коригувати законодавчий припис (що, як вже вказувалося, є неправильно) чи застосовувати відверто несправедливий або суперечливий акт. Верховний Суд за чинним правовим полем не є суб'єктом законодавчої ініціативи. Але він, як і будь-яка особа в Україні, не позбавлений можливості впливати на стан правотворення. Конкретні пропозиції, розроблені на базі узагальнення судової практики, повинні спрямовуватися до відповідних комітетів Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України для внесення проектів законів чи постанов стосовно коригування законодавства. У Верховному Суді має

бути створено відповідний підрозділ, відповідальний за стан цієї роботи.

7. Черговим пунктом програми функціонування оновленого та реорганізованого вищого судового органу України має стати посилення відкритості своєї діяльності. Нинішня ситуація, коли закон санкціонує, а суд залюбки реалізує припис щодо розгляду справ без повідомлення сторін, відверто не узгоджується з правилом п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Право на справедливий суд, зокрема, включає і таку складову, як публічний розгляд справи. Насправді, Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ як суд касаційної інстанції (а саме ці функції реалізовуватиме новостворений Верховний Суд) перетворився у такий собі закритий клуб. Звісно, можна сказати, що повідомлення про майбутній касаційний перегляд справ мають розміщуватися на офіційному сайті. Але в тому то і справа, що мають, але це не завжди робиться. Юристи-практики підтверджують: досить часто повідомлення про дату розгляду касаційним судом розміщуються вже після засідання, тобто «заднім числом». Відтак цей підхід знову-таки викликає велику недовіру до судової системи. Бо особа, справу якої розглянуто заочно попри її бажання, завжди буде вбачати у цьому упередженість, навіть якщо її реально немає. Така психологія людини, і з цим слід рахуватися. Отже, дану ситуацію необхідно терміново виправляти як у правотворчій площині, так і правозастосовній.

8. Восьмим етапом за цією побудовою, але одним із перших за значенням, є реформування судової системи у напрямі здійснення правосуддя упродовж розумних строків. Адже важливим є не лише сам захист порушеного матеріального права, а й своєчасність відповідного судового реагування, що також охоплюється поняттям права на справедливий суд за Європейською Конвенцією. Більше половини справ у Європейському суді з прав людини проти України стосуються саме недотримання розумних строків розгляду спору та виконання судових рішень.

Існує низка причин невиннованого затягування часу розгляду справи, як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. До перших слід віднести перенавантаження та недофінансування судів, до других – зволікання з прийняттям справ та призначенням їх до розгляду, повернення на новий розгляд, коли суд вправі вирішити справу по суті та інші. Власне, зазначена проблематика заслуговує на окреме прискіпливе наукове дослідження, автор висвітлив її у кількох публікаціях, тож наразі зупинимося на цьому лише оглядово. Одним із чинників, що сприяють незаконному затягуванню процесу, є вчинення судами дій, які вони за законом вчиняти не вправі. Це спричинено, як правило, невисокою кваліфікацією суддів, а отже, острахом та невпевненістю у правомірності рішення. Скажімо, апеляційний суд Полтавської області, отримавши на апеляційний перегляд рішення у справі, в якій суддя місцевого суду виклав

у мотивувальній частині взаємовиключні твердження, замість того, щоб розглянути спір за правилами суду першої інстанції та прийняти законне рішення (як апеляційна інстанція апеляційний суд наділений повноваженнями по-іншому оцінювати обставини, якими обґрунтовувалися вимоги і заперечення, та докази, якими вони підтверджуються), повернув справу на повторний розгляд до місцевого суду для винесення додаткового рішення.

У такий спосіб апеляційний суд припустився відразу двох грубих порушень українського процесуального закону. По-перше, він вчинив дії, яких не мав права вчиняти, а по-друге, спонукав місцевий суд до вчинення дій, які той також не мав права вчиняти. Згідно з частиною 1 статті 220 ЦПК України перелік підстав та порядок порушення провадження щодо винесення судом **додаткового** рішення мають вичерпний характер: «Суд, що ухвалив рішення, може **за заявою осіб, які беруть участь у справі, чи з власної ініціативи** ухвалити додаткове рішення виключно задля вирішення окремих процесуальних, а не матеріально-правових питань. Описана ситуація розцінюється Європейським судом з прав людини у світлі дотримання Конвенції дуже просто. Фактично застосування національним судом способів судочинства, які він не має права застосовувати, визнається ЄСПЛ порушенням пункту 1 статті 6 Конвенції, який у відповідній частині передбачає таке: «Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи... **незалежним і безстороннім судом, встановленим законом**, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру...». Згідно з висновками ЄСПЛ, викладеними у справі «Верітас проти України»: «...перевищивши свої повноваження, які були чітко викладені у кодексі, суд не може вважатися **«судом, встановленим законом»** [24] у значенні пункту 1 статті 6 Конвенції (це також підтверджено у рішенні у справі «Сокурєнко та Стригун проти України») [25]». Як визначено ЄСПЛ, фраза «встановленого законом» поширюється не лише на правову основу самого існування «суду», але й дотримання таким судом певних норм, які регулюють його діяльність. Зокрема, у рішенні у справі «Занд проти Австрії» [26] ЄСПЛ висловив думку, що термін «судом, встановленим законом» у пункті 1 статті 6 передбачає «усю організаційну структуру судів, включно з питаннями, що належать до юрисдикції певних категорій судів».

Цей приклад яскраво ілюструє, наскільки віддалене українське судочинство від європейських стандартів. У коментованій справі місцевий суд таки виніс додаткове рішення, яким змінив своє попереднє (суд переглянув своє ж рішення, яке не набрало законної сили!!!). Така дія місцевого суду напругу суперечить вимозі п. 20 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судові рішення у цивільній справі» від 18 грудня 2009 року № 14, яка не дозволяє змінювати суть основного рішення додатковим рішенням. Своєю чергою апеляційний суд, вкотре порушивши закон, залишив рішення без змін. Однак найбільша

проблема у тому, що і Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ, який вже практично переобраний, підтвердив незаконні рішення місцевого та апеляційного судів. Причому це було зроблено у найкращих традиціях застійного правосуддя – без жодної аргументації щодо вказаних у касаційній скарзі порушень [27]. Отже, суддя Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ теж умисно чи непрофесійно порушив Європейську Конвенцію, а відтак – і права заявника. Такий ось стан судочинства в Україні в час реформ.

9. Наступним елементом, що має бути врахований під час побудови оновленої системи судочинства, є підвищення персональної відповідальності суддів. Бо безкарність, яка сьогодні є непорушним правилом, якраз і породжує усі ті недоліки, що спричинили таку велику недовіру до судової влади. З огляду на те, що неправомірні дії та рішення суддів часто є відвертим порушенням як міжнародного правового акта, так і українського національного законодавства, повинні настати наслідки, передбачені, зокрема, у п. 4 ч. 1 ст. 106 Закону України «Про судоустрій та статус суддів». Та як би не було прикро, жодних санкцій за це у нашій судовій системі поки що не спостерігається.

Між тим, правові механізми, покликані провадити нагляд за дотриманням суддями законодавчих норм під час здійснення правосуддя, існують. Інша справа, що вони наразі ніяк не реалізуються відповідними суб'єктами, уповноваженими на це. Так, у разі виявлення під час апеляційного чи касаційного розгляду справи фактів невинного порушення суддями процесуальних строків здійснення цивільного судочинства судам апеляційної та касаційної інстанцій необхідно застосовувати право на постановлення окремих ухвал (статті 320, 350 ЦПК України) [28]. Якби вказаний механізм реально застосовувався українськими судами, це міг би бути дійсно дієвий регулятор. Насправді, існуюча практика не містить жодного подібного випадку, що є іще одним показником неефективності чинної правозастосовної системи.

Іншим дієвим способом впливу на загалом негативну ситуацію є притягнення суддів, які припустилися незаконного затягування розгляду справи, до дисциплінарної відповідальності, що запроваджена і у новій редакції Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Так, у ст. 106 цього акта вказується, що суддю може бути притягнуто до відповідальності в порядку дисциплінарного провадження за вчинені ним порушення в царині правосуддя. Більше того, наразі відповідальність судді настає також за порушення прав людини і основоположних свобод (пп. 4 п. 1 ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). Тобто, бачимо, що принаймні законодавець частково перейнявся питаннями дотримання суддями європейських принципів. Але, насправді, зазначені правові запобіжники так і залишаються переважно деклараціями без будь-якого практичного застосування. Причин тут багато. Чи не найпоказові-

шою з них є та, що орган, покликаний застосовувати вказані види дисциплінарної відповідальності (Вища рада правосуддя), сформований більш ніж наполовину із тих самих суддів. Тож, мусимо спостерігати славнозвісний корпоративний підхід у вигляді безкарності. Така ситуація ніяк не додає честі українській судовій системі.

10. Нарешті, останнім, але мабуть, найбільш виваженим кроком триваючої наразі судової реформи, необхідно вважати запровадження контролю за взаємодією судової та виконавчої влади. Ні для кого в державі не є секретом, що судді перебувають під шаленим тиском з боку місцевої чи центральної адміністрації. При цьому повальним явищем стало вирішення окремих соціальних питань, що були провалені бездарними керівниками за рахунок несправедливих судових рішень. За допомогою судів кришуться як приватний бізнес представників влади, так і окремі громадські проекти. Таким чином, неправомірним шляхом в результаті прийняття незаконного рішення досягається якийсь суспільно значимий результат. Наприклад, набули надзвичайного поширення грубі порушення процесуального та матеріального права під час стягнення податків, вирішення спорів з органами антимонопольного комітету тощо. Таке становище особливо часто спостерігається, як то не дивно, останнім часом. Можна зрозуміти (але не виправдати) суддю: корупційного діяння немає, порушивши закон, він тим не менше сприяв добробуту держави. Як наслідок – приязне ставлення з боку нової влади та усунення загрози люстрації. Той факт, що служитель Феміди при цьому обікрав конкретну фізичну чи юридичну особу, вже мало кого хвилює [29].

Наведені у цій праці міркування є лише незначною частиною напрацювань автора у досліджуваній царині. Власне, питання потребує набагато ретельнішого дослідження та уваги правників. Проте сподіваємося, що дана публікація надасть поштовх у цьому напрямі.

Список використаних джерел:

1. Судова реформа: точки напруги. Аналітичний звіт. Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучерів» спільно із соціологічною службою Центру Разумкова. – К., 2014. – 30 с.
2. Хотинська-Нор О. До питання тлумачення поняття «судова система» [Текст] /О. Хотинська-Нор// Судова апеляція. – 2014. – № 3. – С. 6-11.
3. Гуйван П. Д. Відкритий лист до Громадської ради доброчесності від 22 квітня 2017 року. [Текст] / П. Д. Гуйван: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.politikan.com.ua/2/0/0/368164.htm>
4. Кравчик М. Б. Державна політика реформування судової системи в Україні [Текст] /М. Б. Кравчик // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2015. – Вип. 3. – Т. 3. – С. 163-166.
5. Шемшученко Ю. С. Судова влада в Україні: сучас-

- на доктрина, механізми та перспективи реалізації (стенограма наукової доповіді на засіданні Президії НАН України 21 грудня 2016 р.) [Текст] / Ю. С. Шемшученко // Вісник Національної академії наук України. – 2017. – № 2. – С. 37-47.
6. Копиленко О. Л. Виступ директора Інституту законодавства Верховної Ради України, члена-кореспондента НАН України О.Л. Копиленка [Текст] / О. Л. Копиленко Виступ на засіданні Президії НАН України 21 грудня 2016 р.) / У. Е. Батлер // Вісник Національної академії наук України. – 2017. – № 2./ – С. 37-47.
 7. Чуприна Ю. Ю. Судова влада в Україні в контексті конституційної реформи [Текст] / Ю. Ю. Чуприна // Державне управління та місцеве самоврядування. – 2011. – Вип.1(8). – С. 59-67.
 8. Ухвала Верховного Суду України від 10 квітня 2017 року у справі № 917/2333/1: [Електронний реєстр]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/66002601>.
 9. Шутович В. Генезис судової реформи в Україні як складова розбудови правової держави [Текст] / В. Шутович, Н. Бесєдіна, І. Ус. // Вісник Національної академії державного управління при Президенті України. – 2010. – № 1. – С. 235-242.
 10. Порошенко П. О. Судову реформу потрібно провести негайно / [Текст] П. О. Порошенко: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukr.segodayna.ua/politics/pnews/poroshenko-trebuets-nemedlenno-provesti-sudebnyu-reformu-564979.html>
 11. Беяневич В. Прецедентность судебной практики: некоторые аспекты постановки проблемы [Текст] / В. Беяневич // Юридическая практика. – 2004. – № 9. – С. 16-21.
 12. Кухнюк Д. В. Роз'яснення Пленуму Верховного Суду України як засіб забезпечення однакового застосування законодавства судами України [Текст] / Д. В. Кухнюк // Вісник Верховного Суду України. – 2006. – № 12. – С. 26-30.
 13. Хорошковська Д. Ю. Роль судової практики в системі джерел права України [Текст] / Д. Ю. Хорошковська // Наукові записки НаУКМА. – 2004. – Т. 26: Юридичні науки. – С. 91-94.
 14. Попов Ю. Ю. Прецедентне право у контексті загальнообов'язковості судових рішень та українські перспективи [Текст] / Ю. Ю. Попов // Форум права. – 2010. – № 3. – С. 351-363.
 15. Гаврік Р. О. Властивості судових постанов Верховного Суду України, ухвалених у цивільних справах, що набрали законної сили [Текст] / Р. О. Гаврік // Форум права. – 2013. – № 1. – С. 161-166.
 16. Цивільне право України. Академічний курс: Підруч. у двох томах [Текст] / За заг. ред. Я. М. Шевченко. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – Т.1. – 408 с.
 17. Гуйван П. Д. Позовна давність: монографія. [Текст] / П. Д. Гуйван – Харків: Право, 2012. – 450 с.
 18. Болотников И. М. Проблемы исковой давности в советском гражданском праве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук [Текст] / Болотников И. М. – Л., 1964. – 16 с.
 19. Гурвич М. А. Пресекательные сроки в советском гражданском праве [Текст] / Гурвич М. А. – М.: ВЮЗИ, 1961. – 80 с.
 20. Крашенинников Е. А. Понятие и предмет исковой давности [Текст] / Е. А. Крашенинников. – Ярославль, 1997. – 80 с.
 21. Гуйван П. Д. Теоретичні питання строків у приватному праві: монографія. [Текст] / П. Д. Гуйван – Харків: Право, 2014. – 620 с.
 22. Середенко К. «Справедливий суд» у розумінні європейського суду з прав людини [Текст] / К. Середенко // Матеріали «круглого столу» Роль практики Європейського Суду з прав людини у ствердженні принципу верховенства права. – Миколаїв, 8 грудня 2016. – 53 с.
 23. Батлер У. Е. Виступ на засіданні Президії НАН України 21 грудня 2016 р.) [Текст] / У. Е. Батлер // Вісник Національної академії наук України. – 2017. – № 2./ – С. 37-47.
 24. П. 27 рішення ЄСПЛ від 13 листопада 2008 року у справі «Верітас проти України» (Заява № 39157/02): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/974_418
 25. П. 26-28 рішення ЄСПЛ від 20 липня 2006 року у справі «Сокурєнко і Стригун проти України» (Sokurenko and Strygun v. Ukraine) (заяви № 29458/04 та № 29465/04): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://khp.org/index.php?id=1179484678>
 26. П. 28 рішення ЄСПЛ від 12 жовтня 1978 року у справі «Zand v austria» (заява №7350/76): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.legislationline.org/documents/id/17184
 27. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 11 квітня 2017 року у справі № 553/3161/16-ц: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/66085582>
 28. Постанова Вищого спеціалізованого суду України від 17 жовтня 2014 року «Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення: [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Електронний ресурс. Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0011740-14>.
 29. Гуйван П.Д. Люстрація чи профанація. [Текст] / П.Д. Гуйван [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.0532.ua/news/522409>

Марина Трубіна,
кандидат юридичних наук,
провідний науковий
співробітник
Науково-дослідного
інституту
фіскальної політики

Людмила Єфіменко,
молодший науковий
співробітник
Науково-дослідного
інституту
фіскальної політики

Категоріальний апарат дослідження підвищення рівня професійної компетентності державних службовців в Україні

УДК 35.088.6(477)

У статті розглянуто теоретичні питання підвищення рівня професійної компетентності державних службовців в Україні. Звернено увагу на понятійний апарат даної сфери відносин та необхідність у подальшому його розробленні. Встановлено сучасний стан правового регулювання функціонування системи професійної підготовки та підвищення кваліфікації державних службовців і напрями його вдосконалення. Запропоновано теоретично обґрунтовані підходи до визначення змісту підвищення рівня професійної компетентності вказаних осіб.

Ключові слова: підвищення кваліфікації, професійна компетентність, професійне навчання, післядипломна освіта.

М. Трубіна, Л. Єфіменко. Категориальный аппарат исследования повышения уровня профессиональной компетентности государственных служащих в Украине

В статье рассмотрены теоретические вопросы повышения уровня профессиональной компетентности государственных служащих в Украине. Обращено внимание на понятийный аппарат данной сферы отношений и необходимость в дальнейшей его разработке. Уста-

новлено современное состояние правового регулирования функционирования системы профессиональной подготовки и повышения квалификации государственных служащих и очерчены направления его совершенствования. Предложены теоретически обоснованные подходы к определению содержания повышения уровня профессиональной компетентности указанных лиц.

Ключевые слова: повышение квалификации, профессиональная компетентность, профессиональное обучение, последипломное образование.

M. Trubina, L. Efimenko. Categorical research instrument of raising the level of professional competence of civil servants in Ukraine

The article discusses theoretical issues enhance the professional competence of civil servants in Ukraine. Attention is paid to the status and importance of further development and improvement of the conceptual apparatus in this field relations. Defined current state of the legal regulation of vocational training and further training of civil servants. The proposed theoretically grounded approaches to improve the content rooster professional competence.

Key words: training, professional competence, training, postgraduate education.

Підвищення ефективності державного управління в сучасних умовах неможливе без забезпечення професійної підготовленості державних службовців, без оволодіння ними знаннями за спеціальностями управлінської спрямованості, а також підвищення компетентності з широкого кола питань соціально-правового характеру. Це зумовлює теоретичну важливість і практичну цінність правового дослідження проблем регулювання й організації підвищення рівня професійної компетентності державних службовців [1]. Правовий аналіз цих питань дасть змогу розробити конкретні рекомендації щодо впорядкування та підвищення ефективності функціонування всіх інститутів державної служби.

Реформування інституту державної служби в цілому та підвищення рівня професійної компетентності державних службовців зокрема є невід'ємною складовою заходів з проведення реформ в Україні, що спрямовані на створення ефективної системи державних органів. Удосконалення нормативно-правової бази, необхідної для ефективної реалізації законодавства у сфері підвищення рівня професійної компетентності посадових осіб в органах державної служби, є надзвичайно важливим завданням, передувати якому повинні всебічні науково-теоретичні та науково-практичні дослідження.

Проблеми підготовки та підвищення кваліфікації державних службовців в Україні висвітлювали такі українські вчені, як В. Авер'янов, В. Бакуменко, О. Воронько, С. Дубенко, В. Журавський, В. Козаков, Г. Леліков, Г. Щокін, С. Ярошенко та ін. Різномасштабні питання підвищення рівня компетентності державних службовців як складової безперервної освіти були предметом наукового дослідження В. Андрушка, А. Богомоллова, Л. Гогіної, Д. Дзвінчука та ін. Окремі аспекти проблеми розглядаються у публікаціях О. Оболенського, В. Сороко, В. Мотренка, А. Вишневського, О. Хмельницької. Привертає увагу визначення компетентності органу державної влади вченим-юристом О. Скакун.

Однак окреслена проблема залишається недостатньо висвітленою у науковій літературі і потребує подальшого вивчення. Адже вітчизняна система підвищення рівня професійної компетентності державних службовців, що перебуває на етапі загальної модернізації в умовах реформування державної служби в Україні, вимагає певних змін у законодавстві, пов'язаних, зокрема, із забезпеченням відповідності понятійного апарату чинному законодавству.

Належному правовому регулюванню та ефективній організації підвищення рівня професійної компетентності державних службовців перешкоджають певні проблеми, зокрема теоретико-правового

характеру. До таких передусім необхідно віднести питання визначення правового змісту понять «професійне навчання», «післядипломна освіта», «підвищення кваліфікації» та «професійна компетентність».

У Законі України «Про державну службу» від 17.11.2011 № 4050-VI (далі – Закон України № 4050-VI) (втратив чинність) з'явилися нові терміни: «рівень професійної компетентності особи» та «профіль професійної компетентності посади державної служби». Термін «рівень професійної компетентності» тлумачився у Законі досить широко: як характеристика особи, що визначається її освітньо-кваліфікаційним рівнем, досвідом роботи та рівнем володіння спеціальними знаннями, уміннями та навичками. Термін «профіль професійної компетентності посади державної служби» трактувався як комплексна характеристика посади державної служби, що містить визначення змісту виконуваної за посадою роботи та перелік спеціальних знань, умінь і навичок, необхідних державному службовцю для виконання посадових обов'язків» що фактично є формулюванням змісту посади державної служби згідно з компетентнісним підходом.

Таким чином, профіль професійної компетентності розширює критерії, встановлені до посади кваліфікаційними вимогами, не лише освітній та освітньо-кваліфікаційний рівень та стаж, а й досвід роботи, володіння спеціальними знаннями, уміннями і навичками, необхідними для ефективного виконання посадових обов'язків [2].

Новий Закон України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII (далі – Закон України № 889-VIII) дає визначення терміну «професійна компетентність», розглядаючи її як здатність особи в межах визначених за посадою повноважень застосовувати спеціальні знання, уміння та навички, виявляти відповідні моральні та ділові якості для належного виконання встановлених завдань і обов'язків, навчання, професійного та особистісного розвитку.

Водночас питання термінологічного визначення таких понять, як «компетенція посадової особи (державного службовця)» і «компетентність посадової особи (державного службовця)», «профілі компетенції» і «профілі компетентності», «стандарты компетенції» і «стандарты компетентності» тощо науково недостатньо розроблені. На сьогодні вони ще не містяться у словникових виданнях з питань державного управління [3].

Гогіна Л. зазначає, що на формування компетентності впливає сама компетенція та особистісно-морально-ділові риси суб'єкта. Якщо вони суперечитимуть компетентності державного службовця, то виникатиме конфлікт між суспільством та особисті-

стю. Рівень професійних, спеціальних знань, які відповідають компетенції, ступінь розвиненості особистісних характеристик суб'єкта є передумовою успішної її реалізації або нереалізації. Особливістю професійної компетентності є стан організованості професійного середовища: чим менше організовано професійну діяльність, тим більше існує потреба у професійно-компетентному спеціалісті [4].

Підвищення ефективності державного управління в сучасних умовах неможливе без забезпечення професійної підготовленості державних службовців, без оволодіння ними знаннями за спеціальностями управлінської спрямованості, а також підвищення компетентності з широкого кола питань соціально-правового характеру

У наукових дослідженнях виділяються складові професійної компетентності: спеціальна компетентність, соціальна компетентність, особистісна компетентність, індивідуальна компетентність.

Компетентність державного службовця – це сукупність вимог до тих, хто обіймає конкретну посаду в конкретному органі державної влади, державній установі, організації, щодо управлінських здібностей, особистісних психологічних якостей, професійних знань, умінь та навиків.

Виходячи із сутності компетентності, Штефан О. пропонує розглядати компетентність державного службовця як реальну здатність до доцільних дій для результативного та ефективного розв'язання ситуацій, що виникають у процесі виконання ним своїх службових обов'язків [5].

Міжнародні стандарти ISO 9001 містять таку

вимогу: «Персонал, залучений до робіт, які впливають на якість продукції, повинен бути компетентним, тобто мати належні освіту, підготовленість, кваліфікацію та досвід. Громадяни мають бути впевнені в тому, що суб'єкт місцевого самоврядування залучає компетентний персонал для надання своїх послуг». За цими стандартами, компетентність (competence) – це доведена спроможність застосувати знання та вміння.

По суті, дані поняття інтегрують зміст таких загальновідомих понять, як професійне навчання, підготовка, перепідготовка та підвищення професійної кваліфікації державних службовців.

Як зазначає К. Сидорова, з одного боку, використання в законодавчих актах термінології компетентнісного підходу до професійної підготовки державних службовців має наблизити вітчизняне законодавство до європейських норм, проте з іншого – більшість з чинних правових документів, що продовжують регулювати різні аспекти професійної підготовки державно-управлінських кадрів, як впливає з їхнього аналізування, не оперують жодними термінами, пов'язаними з поняттями «компетенція» та «компетентність». Це не було б проблемою, якби передбачалася планова адаптація цих нормативно-правових актів до відповідних положень Закону, проте в жодному з офіційно оприлюднених програмних документів, крім досить поверхових обіцянок щодо нормативного забезпечення виконання Закону України «Про державну службу» (стосовно його підзаконних актів), не вказано конкретних кроків у цьому напрямі [6].

Застосовані у даному законодавчому акті терміни також не передбачені й чинним Класифікатором професій ДК 003:2010, затвердженим наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 28.07.2010 № 327 [2].

Таким чином, без уніфікації всіх чинних підзаконних актів у частині термінології до положень Закону України № 889-VIII останні залишатимуться «мертвими нормами», що будуть тільки заплутувати фахівців, працюючих у відповідній галузі профільної освіти, та гальмувати розвиток останньої.

Зазначимо, що ст. 48 Закону України № 889-VIII передбачає підвищення рівня професійної компетентності державних службовців шляхом професійного навчання через систему підготовки, перепідготовки, спеціалізації та підвищення кваліфікації державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування.

Виходячи із зазначеного, доречно розглянути систему навчання держслужбовців. Поняття «система професійного навчання працівників» безпосередньо залежить від тих складових, з яких її побу-

довано. Структура системи професійного навчання відображає її внутрішню будову й дає цілісне уявлення не лише про зміст цього поняття, а й кінцеву мету, для якої її створено. Структура системи – це певний набір елементів, що характеризуються єдністю та погодженістю [7].

Для розуміння професійного навчання як системи варто дати власне визначення поняттю «професійне навчання». Вітчизняним законодавством запропоновано декілька варіантів тлумачення цього явища.

Зокрема, у п. 9 ст. 2 Закону України № 889-VIII йдеться про професійне навчання як набуття та вдосконалення професійних знань, умінь та навичок, що забезпечує відповідний рівень професійної кваліфікації державного службовця для його професійної діяльності, таке ж визначення професійного навчання міститься у ст. 1 Закону України «Про зайнятість населення».

Більш широко поняття «професійне навчання» розкрито у ст. 1 Закону України «Про професійний розвиток працівників» від 12.01.2012 № 4312-VI, згідно зі ст. 1 якого професійне навчання визначається як процес цілеспрямованого формування у працівників спеціальних знань, розвиток необхідних навичок і вмінь, що дають змогу підвищувати продуктивність праці, максимально якісно виконувати функціональні обов'язки, освоювати нові види професійної діяльності, що охоплює первинну професійну підготовку, перепідготовку й підвищення кваліфікації працівників відповідно до потреб виробництва.

Професійне навчання як процес можна вважати сукупністю певних стадій – самостійних, логічно завершених етапів та організаційно-технічних дій. Первинна професійна підготовка передбачає здобуття кваліфікації за відповідним напрямом підготовки або спеціальністю вперше [7].

Стосовно наступних етапів, то варто звернути увагу на ст. 47 Закону України «Про освіту» від 23.05.1991 № 1060-XII, що містить визначення післядипломної освіти як спеціалізованого вдосконалення освіти і професійної підготовки особи шляхом поглиблення, розширення й оновлення її професійних знань, умінь і навичок або отримання іншої професії, спеціальності на основі здобутого раніше освітньо-кваліфікаційного рівня та практичного досвіду. Післядипломна освіта створює умови для безперервності й наступності освіти відповідно до ст. 47 розділу XV Закону України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-VII та охоплює таке:

- спеціалізацію – профільну спеціалізовану підготовку з метою набуття особою здатності виконувати окремі завдання та обов'язки, що мають особливості в межах спеціальності;

- перепідготовку – професійне навчання, спрямоване на оволодіння іншою професією працівниками, які здобули первинну професійну підготовку;

- підвищення кваліфікації – підвищення рівня готовності особи до виконання її професійних завдань та обов'язків або набуття особою здатності виконувати додаткові завдання й обов'язки шляхом набуття нових знань і вмінь у межах професійної діяльності або галузі знань;

Реформування інституту державної служби в цілому та підвищення рівня професійної компетентності державних службовців зокрема є невід'ємною складовою заходів з проведення реформ в Україні, що спрямовані на створення ефективної системи державних органів

- стажування – набуття особою досвіду виконання завдань та обов'язків щодо певної професійної діяльності або галузі знань.

Зауважимо, що аналізування вказаних статей свідчить про неузгодженість положень декількох законодавчих актів. Зокрема, зазначимо, що стажування і спеціалізація в указаних вище визначеннях професійного навчання не використовуються, проте є самостійними елементами системи післядипломної освіти.

Отже, необхідним є закріплення відповідних категорій як елементів системи професійного навчання. Потреба у такому закріпленні зумовлена необхідністю у поширенні на працівників, які проходять стажування та відповідну спеціалізацію, юридичних гарантій для працівників, які поєднують роботу з навчанням.

Положення про систему підготовки, спеціалізації та підвищення кваліфікації державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від

07.07.2010 № 564, дає визначення поняття «підвищення кваліфікації державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування», розглядаючи його як «навчання з метою оновлення та набуття умінь, знань, навичок і здатності виконувати завдання та обов'язки, необхідні для провадження професійної діяльності на державній службі та на службі в органах місцевого самоврядування», і затверджує такі види підвищення кваліфікації державних службовців: навчання за професійними програмами підвищення кваліфікації; тематичні постійно діючі семінари; спеціалізовані коротко-

не навчання працівників, то можна виділити його в окремий блок системи професійного навчання, який співвідноситься з категорією «неформальне навчання».

У Законі України «Про професійний розвиток працівників» від 12.01.2012 № 4312-VI розкривається зміст формального й неформального навчання. Зокрема, формальне професійне навчання визначається як набуття працівниками професійних знань, умінь і навичок у навчальному закладі або безпосередньо у роботодавця відповідно до вимог державних стандартів освіти, за результатами якого видається документ про освіту встановленого зразка. Неформальне професійне навчання працівників не регламентоване місцем набуття, строком і формою навчання. У результаті такої професійної підготовки працівник повинен підтвердити результати неформального професійного навчання у спеціально створених у службі зайнятості центрах визнання неформального професійного навчання.

Отже, система професійного навчання державних службовців спрямована на досягнення таких цілей:

- підготовку державного службовця – навчання з метою отримання особою певного для неї освітньо-кваліфікаційного рівня (спеціаліст, магістр) за спеціальністю, спрямованою на професійну діяльність в органах державної влади. Під підготовкою державного службовця необхідно розуміти і навчання особи, яка перебуває на державній службі, і особи, яка готується до цієї служби;

- перепідготовку державного службовця – навчання з метою отримання певного освітньо-кваліфікаційного рівня за іншою спеціальністю (спеціалізацією), спрямованою на професійну діяльність в органах державної влади;

- підвищення кваліфікації державного службовця – навчання, спрямоване на підвищення, тобто на досягнення певного рівня загальної управлінської культури, що спеціалізується в межах її певної категорії посад, і спеціалізації на окремих функціях, завданнях, повноваженнях, що визначаються актуальними потребами сьогодення (для конкретної особи, конкретного органу державної влади, для конкретної зміни державно-службових відносин).

О. Коржова робить висновок, що підготовка та перепідготовка, спеціалізація державних службовців – це набуття та подальше вдосконалення певних необхідних знань, умінь і навичок, а підвищення кваліфікації – це поглиблення знань, розвиток і вдосконалення вмінь, навичок державних службовців [8].

На думку Т. Кагановської, сьогодні, на жаль, така диференціація досягається досить рідко. Дуже часто в тих самих групах з тими самими програма-

Забезпечення інтеграції вітчизняного законодавства до європейського законодавчого поля має базуватися на тріаді пріоритетів: розвитку освіти, розвитку людських ресурсів, професійному навчанні

строкові навчальні курси; тематичні короткострокові семінари, зокрема тренінги; стажування; самостійне навчання (самоосвіта); щорічний Всеукраїнський конкурс «Кращий державний службовець».

Зміст цього положення дозволяє зробити висновки про існування двох форм підвищення рівня професійної компетентності: 1) шляхом професійного навчання – підготовки, спеціалізації та підвищення кваліфікації; 2) за допомогою інших форм, що належать до післядипломної освіти.

Зазначимо, крім професійного навчання Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII використовує термін «виробниче навчання». Так, ст. 201 присвячено питанням організації виробничого навчання. Зокрема, у цій статті вказано, що для професійної підготовки й підвищення кваліфікації працівників, особливо молоді, власник або уповноважений ним орган організовує індивідуальне, бригадне, курсове та інше виробниче навчання за рахунок підприємства, організації, установи. Законом не визначено поняття «виробниче навчання», але якщо розглядати його як професій-

ми навчаються державні службовці, що мають різний рівень і вид загальної і професійної освіти, різний стаж державної служби й стаж роботи за спеціальністю, заміщають різні посади [9].

Як вважає А. Грищук, визначення базових понять у сфері будь-якої професійної освіти має належати до обов'язкових складових державного освітнього стандарту. Таким чином, постає необхідність у державному освітньому стандарті щодо освітньої діяльності з підвищення кваліфікації державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування [10].

Зазначимо, що на обговоренні робочої групи Національного агентства з питань державної служби перебуває Стандарт освітньої діяльності з підвищення кваліфікації державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування, який визначає освітню діяльність з підвищення кваліфікації державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування, встановлює мінімальні вимоги до кадрового, навчально-методичного, матеріально-технічного та інформаційного забезпечення освітнього процесу закладів післядипломної освіти, підприємств, установ, організацій, які мають право на підставі ліцензії здійснювати освітню діяльність з підвищення кваліфікації державних службовців категорії «А», «Б» і «В» і посадових осіб місцевого самоврядування.

З огляду на викладене вище, на нашу думку, має бути уточнено та розширено існуюче бачення шляхів підвищення рівня професійної компетентності, визначених Законом України «Про державну службу» № 889-VII, не обмежуючи його розглядом лише як професійної освіти. Необхідним є врахування аспектів як післядипломної, формальної, так і неформальної освіти, що дозволить подолати на нормативно-правовому рівні підміну понять, визначених вище, і забезпечити єдиний підхід до його розгляду у вітчизняному законодавстві.

Крім того, на законодавчому рівні необхідно конкретизувати форми професійного навчання і післядипломної освіти державного службовця та механізм класифікації підвищення рівня професійної компетентності державних службовців за такими формами, беручи до уваги зазначені аспекти: рівень загальної і професійної освіти, стаж державної служби і стаж роботи, категорії посад державних службовців.

Такий підхід відповідатиме міжнародній практиці розгляду змісту професійного навчання державних службовців і сприятиме наближенню вітчизняного законодавства до стандартів Європейського Союзу. У зв'язку з цим необхідно підкреслити, що забезпечення інтеграції вітчизняного законодавства до європейського законодавчого поля має базуватися на триаді пріоритетів:

розвитку освіти, розвитку людських ресурсів, професійному навчанні.

Список використаних джерел:

1. Інституційне забезпечення кадрової політики у публічному управлінні: місія, роль та місце Національної академії державного управління при Президентові України: наук. доп. / авт. кол.: Ю. В. Ковбасюк, А. І. Семенченко, Ю. П. Сурмін та ін. За заг. ред. Ю. В. Ковбасюка. – К.: НАДУ, 2015. – 160 с.
2. Сидорова К. Г. Особливості інституційно правового забезпечення підготовки та перепідготовки державних службовців в Україні / К. Г. Сидорова // Державне управління. – Серія Економіка та держава. – № 4. – 2013. – С. 120–122.
3. Малиновський В. Я. Словник термінів і понять з державного управління. – Вид. 2-ге, допов. і виправл. - К.: Центр сприяння інституц. розвитку держ. служби, 2005. – 254 с. – (Сер. «Бібліотека молодого державного службовця»).
4. Гогіна Л. М. Компетенції та компетентності в державній службі України: до проблеми понятійного апарату / Л. М. Гогіна: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej6/txts/08gImppa.htm>
5. Штефан О. І. Якість роботи публічної влади: польський досвід / О. І. Штефан: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2008-1/doc/3/07.pdf>.
6. Сидорова К. Г. Деякі аспекти удосконалення нормативно-правового регулювання підготовки та перепідготовки державних службовців в Україні на сучасному етапі / К. Г. Сидорова // Інвестиції: практика та досвід – 2013. – N 21. – С. 148–152.
7. Мартинюк В. Д. Поняття і структура системи професійного навчання працівників / В. Д. Мартинюк // Держава та регіони. – 2016. – № 3. – С. 34–38.
8. Коржова О. Професійна підготовка державних службовців як чинник підвищення ефективності державної служби в Україні / О. Коржова // Підвищення ефективності державного управління: стан, перспективи та світовий досвід: Зб. наук. пр. / За заг. ред. В. М. Князева. – К.: УАДУ, 2000. – 376 с.
9. Кагановська Т. Є. Правові засади підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації державних службовців / Т. Є. Кагановська // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – Сер.: Юриспруденція. – 2013. – № 6-1. – С. 149–153.
10. Грищук А. Б. Адміністративно-правове регулювання професійної підготовки державних службовців в умовах адміністративної реформи в Україні: дис. ... канд. юрид. наук / Грищук А. Б. – Львів, 2015.

Дар'я Божко,
аспірантка
Науково-дослідного інституту
правового забезпечення
інноваційного розвитку
НАПрН України

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування як гарантія права громадян на соціальний захист у разі тимчасової втрати ними працездатності

УДК 349.3:364.32

Стаття присвячена дослідженню питання загальнообов'язкового державного соціального страхування в системі гарантій права громадян на соціальний захист у разі тимчасової втрати працездатності. Автором досліджено загальні питання реалізації права громадян на соціальний захист. Доведено роль гарантування вказаного права для його безперешкодної реалізації та охорони.

Ключові слова: загальнообов'язкове державне соціальне страхування, соціальний захист, тимчасова втрата працездатності.

Д. Божко. Общеобязательное государственное социальное страхование как гарантия права граждан на социальную защиту в случае временной потери ими трудоспособности

Статья посвящена исследованию вопроса общеобязательного государственного социального страхования в системе гарантий права граждан на социальную защиту в случае временной утраты трудоспособности. Автором исследованы общие вопросы реализации права граждан на социальную защиту. Доказана роль обеспечения указанного права для его беспрепятственного осуществления и охраны.

Ключевые слова: общеобязательное государственное социальное страхование, социальная защита, временная потеря трудоспособности.

D. Bozhko. Compulsory state social insurance as a guarantee of citizens' right to social protection in case of temporary disability

The article is devoted to the issue of compulsory state

social insurance in the system of guarantees of the citizens' right to social protection in case of temporary disability. The author studied the general question of citizens' right to social protection. It's proved the role of guarantees of mentioned right for its implementation and protection.

Key words: compulsory state social insurance, social security, temporary disability.

Постановлення проблеми. Одним із центральних і загально визнаних у системі соціальних прав людини є право на соціальний захист. Вимогу соціального захисту громадян втілено у ратифікованих Україною міжнародних актах – Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 року [1] (ратифікований Українською РСР 19 жовтня 1973 року [2]), Європейській соціальній хартії (переглянутій) від 3 травня 1996 року [3] (ратифікована Україною 14 вересня 2006 року [4]), Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року [5] (ратифікована Україною 17 липня 1997 року [6]), а також у численних рішеннях Європейського Суду з прав людини. Так, у ст. 12 ЄСХ(п) зазначається, що держава зобов'язана підтримувати функціонування системи соціального забезпечення, її задовільний рівень, докладати зусиль для її поступового посилення тощо.

Конституційний Суд України у мотивувальній частині рішення № 9-рп/2009 від 28 квітня 2009 року у справі про допомогу по безробіттю звільненим за угодою сторін [7] дійшов висновку, що соціальний захист пов'язується з неможливістю мати заробіток (трудоий дохід), його втратою чи недостатнім рівнем життєвого забезпечення громадянина і непрацездатних членів його сім'ї. Відповідне поняття трактується у двох основних аспектах: широкому (діяльність держави, спрямована на забезпечення процесу формування і розвитку повноцінної особи, виявлення і нейтралізацію негативних чинників, що впливають на особу, створення умов для її самовизначення і утвердження в житті) та вузькому (сукупність економічних і правових гарантій, що забезпечують дотримання найважливіших соціальних прав громадян і досягнення соціально прийняттого рівня життя).

Метою статті є дослідження питань загальнообов'язкового державного соціального страхування в системі гарантій права громадян на соціальний захист у разі тимчасової втрати працездатності.

Виклад матеріалу. Частиною першою ст. 46 Конституції України від 28 червня 1996 року [8] визначено, що громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на їх забезпечення у

разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Як бачимо, перелік випадків, з якими ця конституційна норма пов'язує право громадянина на соціальний захист, не є вичерпним.

Суть права на соціальний захист, на думку І. Я. Сенюти, полягає у тому, що «... держава гарантує надання достатніх засобів на прожитковий мінімум громадянам, що втратили здатність чи можливість працювати і отримувати доходи від праці, а також допомоги сім'ї у зв'язку з народженням і вихованням дітей, медико-соціальної допомоги громадянам, що страждають соціально значимими захворюваннями, які становлять небезпеку для оточуючих» [9, с. 175].

З ліквідацією радянської соціально-забезпечувальної системи та проголошенням незалежності України постала проблема формування нової концепції соціального захисту громадян. І якщо формально-юридично соціальні права нині закріплені на вищому конституційному рівні, то проблема їх реалізації та захисту потребує єдиного формально-юридичного підходу. І це видається надзвичайно важливим у ситуації, коли органи державної влади, особливо їх законодавча гілка, нерідко вдаються до прикладів суто популістських рішень соціальних проблем за допомогою фінансово незабезпечених законодавчих актів, що у більшості випадків є відображенням глибоко укорінених у масовій свідомості минулих радянських уявлень про роль держави у соціальному захисті населення.

У кінцевому підсумку нині йдеться, як справедливо заявляє С. О. Верланов, про вибір між двома концепціями гарантування соціальних прав людини в Україні:

а) класичною ліберальною концепцією соціальних прав, яка передбачає мінімальну участь держави у соціальній допомозі, що виключає юридично зафіксовані у Конституції соціальні обов'язки держави перед громадянином, а також стимулює, за можливості, розвиток державних і комерційних соціальних програм;

б) концепцією «соціально-орієнтованої свободи» громадян у соціальній правовій державі. Таке розу-

міння соціальних прав передбачає закріплення за державою кореспондуючих їм юридичних обов'язків з метою підтримання певного рівня соціальної захищеності усіх членів суспільства, що є природною умовою гідного життя та вільного розвитку кожної людини. Категорія гідності у цьому разі нібито інтегрується у концепцію соціальної держави, захист же людської гідності виступає вже не певною альтернативою для соціальних прав у їх традиційному розумінні як прав «другого покоління», а навпаки, соціальні права розглядаються як конституційний інститут забезпечення гідного життя людини [10, с. 42, 43].

Саме другий підхід знайшов втілення у ст. 3 Конституції України, де зазначено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Статті 21 та 22 Основного Закону закріпили принципи невідчужуваності, невичерпності та непорушності прав і свобод людини. Не розмежовуючи права людини різних поколінь, фіксуючи однакове їх значення, держава та її органи зобов'язані гарантувати усі їх без винятку та нести відповідальність перед своїми громадянами незалежно від того, про дотримання і захист яких саме прав йдеться. Усі основні права людини, зокрема і соціальні, мають на меті утвердження гідності й свободи людини, духовних та моральних засад особистості і в цьому сенсі є невідчужуваними.

Проголошення права на соціальний захист також є важливою, але не єдиною ознакою правопорядку у соціальній сфері. Потрібно також створити умови для реалізації відповідного права, що може бути забезпечено надійною системою гарантій у цій сфері – системою соціально-економічних, політичних, моральних, юридичних, організаційних умов, засобів і способів, що створюють рівні можливості особистості для здійснення своїх прав. Україна як повноправний член світового співтовариства визнає і гарантує права людини, притаманні цивілізованому суспільству. Отже, найважливішим чинником реального забезпечення прав людини, поряд з їх визнанням, дотриманням і повагою, є гарантування, яке здійснюється за допомогою спеціальних засобів – гарантій, що надають усім елементам правового статусу особи реального змісту, завдяки яким стає можливим безперешкодне здійснення прав, їх охорона від можливих протиправних посягань і захист від незаконних порушень.

«Для сучасної України характерно, що реформи відбуваються надто болоче. Найважливіші соціальні досягнення практично виявилися ліквідованими: зведені до мінімуму гарантії у сфері праці й

зайнятості; спостерігається зростання безробіття; на порядок денний постало питання все більшого зuboжіння населення; зростають ціни; дорожчає медичне обслуговування; виникають проблеми матеріального забезпечення осіб похилого віку; загострюються суперечності між багатими й бідними», – зазначає авторський колектив підручника «Право соціального забезпечення в Україні» за редакцією О. М. Ярошенка [11, с. 19]. Реформаторську за своєю суттю роль у цих умовах покликано зіграти якісне оновлення законодавства, на підставі якого має покращитися правове регулювання та гарантованість реалізації багатьох соціальних прав людини, зокрема й конституційного права на соціальний захист.

Є. В. Білозьоров, провівши комплексний аналіз спеціальної науково-теоретичної літератури, з-поміж ознак, які притаманні гарантіям прав і свобод людини та громадянина, виділяє такі:

а) нормативна визначеність – гарантії прав і свобод, зазначені в текстах нормативно-правових актів;

б) доцільність – властивість гарантій забезпечувати процес реалізації прав і свобод особи;

в) системність – узгодженість і взаємопов'язаність гарантій між собою;

г) фундаментальність – закріплюють основні права та свободи людини;

ґ) універсальність – гарантії прав і свобод впливають на всі сфери суспільного життя певної держави;

д) стабільність – гарантії існують постійно і використовуються суб'єктами правовідносин;

е) забезпеченість державою – держава створює умови для реалізації гарантій прав і свобод, а в разі їх порушення – застосовує заходи примусу;

є) пріоритетність – закріплення гарантій в одному з перших розділів конституції, а також в міжнародних актах;

ж) індивідуальність – поширення гарантій на певну особу за певних обставин;

з) загальність – належність гарантій усім особам, незалежно від віку, статі, громадянства тощо [12, с. 31, 32].

Таким чином, гарантованістю соціальних прав громадянина є створення юридичних гарантій їх реалізації і захисту.

Відповідно до ч. 2 ст. 46 Конституції України право на соціальний захист гарантується (а) загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення, а також (б) створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними.

Основною гарантією права громадян на соціальний захист у разі тимчасової втрати ними працездатності, безсумнівно, є загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Право на матеріальне забезпечення та соціальні послуги за страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності мають застраховані громадяни України, іноземці, особи без громадянства та члени їх сімей, які проживають в Україні, якщо інше не передбачено міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України

Стаття 1 Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування [13] формує загальне визначення словосполучення «загальнообов'язкове державне соціальне страхування»: система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що включає матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом, громадянами, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом. Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [14], що визначає правові, фінансові й організаційні засади загальнообов'язкового державного соціального страхування, а також гарантії працюючих громадян щодо їх соціального захисту у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, вагітністю та пологами, від нещасного випадку на

виробництві та професійного захворювання, охорони життя та здоров'я, пропонує таку дефініцію зазначеного явища: система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає матеріальне забезпечення, страхові виплати та надання соціальних послуг застрахованим особам за рахунок коштів Фонду соціального страхування України.

Д. О. Єрмоленко доводить, що система соціального страхування включає в себе економічні і правові аспекти. З економічної точки зору, соціальне страхування – це частина прибутків підприємств і суб'єктів підприємницької діяльності, призначених для соціального забезпечення працівників у випадках, передбачених законодавством. Тому воно нерозривно пов'язане з розвитком економіки, зміцнення якої надає прямий вплив на збільшення прибутків підприємств і відрахування коштів на соціальне страхування. Своєю чергою, соціальне страхування впливає на підвищення ефективності господарської діяльності підприємств шляхом покращення матеріального становища працівників. Це не добродійна форма матеріального забезпечення непрацездатних, а спосіб створення необхідних економічних передумов для збереження працездатності економічно активної частини населення і, у разі необхідності, матеріального забезпечення при втраті працездатності. З правової точки зору, соціальне страхування є встановленою державою і регульованою нормами права системою соціального захисту працездатних і непрацездатних громадян при настанні страхових випадків, передбачених законодавством. Таким чином, соціальне страхування, на думку правознавця, слід визначити як основне джерело і одну з форм матеріального забезпечення громадян у разі хвороби, нещасного випадку, а також у старості шляхом перерозподілу коштів від працездатних непрацездатним, побудоване на принципі солідарності поколінь і нерозривно пов'язане з трудовою діяльністю людини в господарському комплексі держави [15, с. 124, 125].

О. В. Москаленко як істотні обґрунтовано називає й розкриває зміст таких ознак загальнообов'язкового державного соціального страхування: (а) воно є організаційно-правовою формою соціального забезпечення; (б) становить сукупність економічних, організаційних і правових заходів; (в) створюється й гарантується державою; (г) спрямоване на компенсацію або мінімізацію наслідків погіршення матеріального й соціального становища громадян; (ґ) основними його суб'єктами є працівники, а в передбачених законом випадках – інші категорії громадян; (д) його об'єктом є страховий випадок – хвороба, втрата працездатності, годувальника, безробіття з незалежних від громадянина обставин, старість та інше;

(е) воно реалізується за рахунок страхових фондів; (є) джерелами соціально-страхових коштів виступають обов'язкові страхові внески роботодавців, громадян, а також інші джерела надходжень, передбачені законом; (ж) соціально-страхові кошти не включаються до Державного бюджету України, не підлягають вилученню й використовуються тільки за цільовим призначенням [16, с. 74].

Висновок. Право на матеріальне забезпечення та соціальні послуги за страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності мають застраховані громадяни України, іноземці, особи без громадянства та члени їх сімей, які проживають в Україні, якщо інше не передбачено міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України. Це право виникає з настанням страхового випадку (подія, з настанням якої виникає право застрахованої особи, членів її сім'ї або іншої особи на отримання відповідно до законодавства матеріального забезпечення або соціальних послуг) в період роботи (включаючи час випробування та день звільнення), якщо інше не передбачено законом.

За страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності надаються такі види матеріального забезпечення та соціальних послуг:

- 1) допомога у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю (включаючи догляд за хворою дитиною);
- 2) допомога у зв'язку з вагітністю та пологами;
- 3) допомога на поховання (крім поховання пенсіонерів, безробітних та осіб, які померли від нещасного випадку на виробництві);
- 4) оплата лікування в реабілітаційних відділеннях санаторно-курортного закладу після перенесених захворювань і травм.

Список використаних джерел:

1. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 // Вісн. Конституційного Суду України. – 2006. – № 4.
2. Про ратифікацію Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права: указ Президії Верховної Ради УРСР від 19.10.1973 № 2148-VIII [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2148-08>.
3. Європейська соціальна хартія (переглянута) від 03.05.1996 // Відом. Верхов. Ради України. – 2007. – № 51.
4. Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої): Закон України від 14.09.2006 № 137-V // Відом. Верхов. Ради України. – 2006. – № 43. – Ст. 418.
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 // Офіц. вісн. України. – 2006. – № 32. – Ст. 2371.
6. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17.07.1997, №475/97-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1997. – № 40. – Ст. 263.
7. Рішення Конституційного Суду України у справі про допомогу по безробіттю звільненим за угодою сторін від 28.04.2009 № 9-рп/2009 // Офіц. вісн. України. – 2009. – № 35. – Ст. 1210.
8. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
9. Сенюта І. Я. Право людини на охорону здоров'я та його законодавче забезпечення в Україні (загальнотеоретичне дослідження) [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Ірина Ярославівна Сенюта / Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 2006. – 217 с.
10. Верланов С. О. Економічні і соціальні права людини: європейські стандарти та їх впровадження в юридичну практику України (загальнотеоретичне дослідження) [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Сергій Олексійович Верланов / Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 2008. – 203 с.
11. Право соціального забезпечення в Україні: підручн. / О. М. Ярошенко, Г. О. Барабаш, Н. М. Вапнярчук та ін. За ред. О. М. Ярошенка. – 4-е вид., переробл. і допов. – Харків: Право, 2015. – 458 с.
12. Білозьоров Є. В. Правові гарантії прав і свобод людини та громадянина у сфері діяльності міліції [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Євген Вікторович Білозьоров / Київський нац. ун-т внутр. справ. – Київ, 2008. – 192 с.
13. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від 14.01.1998 № 16/98-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1998. – № 23. – Ст. 121.
14. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 23.09.1999 № 1105-XIV // Відом. Верхов. Ради України. – 1999. – № 46–47. – Ст. 403.
15. Єрмоленко Д. О. Правовий статус людини і громадянина в Україні як соціальній державі [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Дмитро Олександрович Єрмоленко / Нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2002. – 175 с.
16. Москаленко О. В. Принципи соціального страхування в сучасних умовах господарювання [Текст]: дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.05 / Олена Вячеславівна Москаленко / Харківський нац. педаг. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків, 2013. – 427 с.

Аліна Горобець,
аспірантка
кафедри правознавства
Східноукраїнського
національного університету
імені Володимира Даля

Система організаційно-правових форм соціального захисту безробітних

УДК 349.3:364.334

У статті з позицій системного підходу досліджено організаційно-правові форми соціального захисту у разі настання безробіття. Автором окреслено ознаки зазначеної системи, а також визначено та розкрито її елементи, серед яких загальнообов'язкове державне соціальне страхування, соціальна підтримка, законодавчо встановлені пільги та юридичні гарантії й державні цільові соціальні програми.

Ключові слова: соціальний захист безробіття, загальнообов'язкове державне соціальне страхування, соціальна підтримка, соціальні послуги, законодавчо встановлені пільги та юридичні гарантії, державні цільові соціальні програми.

А. Горобець. Система організаційно-правових форм соціального захисту безробітних

В статті з позицій системного підходу досліджено організаційно-правові форми соціального захисту в разі настання безробіття. Автором визначено ознаки зазначеної системи, а також розкрито її елементи, серед яких загальнообов'язкове державне соціальне страхування, соціальна підтримка, законодавчо встановлені пільги та юридичні гарантії й державні цільові соціальні програми.

Ключевые слова: социальная защита безработицы, общеобязательное государственное социальное страхование, социальная поддержка, социальные программы.

услуги, законодательно установленные льготы и юридические гарантии, государственные целевые социальные программы.

A. Gorobets. The system of legal forms of social protection of the unemployed

The article using the system approach studied legal forms of social protection in case of unemployment. The author studied the

features of mentioned system and determined and disclosed its elements, including compulsory state social insurance, social support, statutory benefits and legal guarantees and state targeted social programs.

Key words: social protection of unemployment, compulsory state social insurance, social support, social services, statutory benefits and legal guarantees, state targeted social programs.

Постановлення проблеми. Соціальний захист у разі настання безробіття – це система заходів економічного, організаційного та правового характеру, здійснення яких покладається на спеціально уповноважених суб'єктів, які спрямовані на забезпечення і реалізацію прав безробітних на отримання матеріальної підтримки і надання соціальних послуг.

Цей захист є багатоманітним і може бути зведений до декількох організаційно-правових форм. Правий М. І. Полупанов, на думку якого форма соціального забезпечення – це сукупність державних і суспільних заходів із забезпечення громадян на підставі закону матеріальними благами, пільгами і послугами аліментарного характеру із суспільних фондів споживання, які характеризуються єдністю кола осіб, тотожністю системи формування фонду забезпечення та самостійністю організаційної структури [1, с. 17]. Трансформує цей підхід до сучасних реалій Л. П. Шумна: «... організаційно-правова форма соціального забезпечення – це законодавчо передбачений спосіб організації здійснення права громадян на соціальне забезпечення, який має спеціальні завдання, зумовлений соціальними ризиками, видами забезпечення, колом суб'єктів, які їх отримують та які їх надають, а також джерелами й порядком формування відповідних коштів. Значення досліджуваних форм полягає в тому, що вони створюють підвалини для більш раціонального розподілу фінансово-матеріальних ресурсів на соціальне забезпечення та їх використання на підставі принципу соціальної справедливості [2, с. 236].

Метою статті є дослідження складових елементів системи організаційно-правових форм соціального захисту у разі настання безробіття.

Виклад матеріалу. С. М. Синчук і В. Я. Бурак організаційно-правові форми соціального забезпечення розрізняють за такими ознаками: 1) способом акумуляції грошових коштів, за рахунок яких здійснюється соціальне забезпечення; 2) колом суб'єктів, які отримують соціальне забезпечення за рахунок зазначеного фінансового джерела; 3) видами забезпечення за рахунок певної організаційно-правової форми; 4) системою органів, які надають соціальне забезпечення [3, с. 100].

Системою організаційно-правових форм соціального захисту безробітних є комплекс взаємопов'язаних законодавчо встановлених способів

організації і фінансування уповноваженими на те органами соціального захисту у разі настання безробіття, а також механізмів і засобів реалізації особою прав у цій сфері, які дають можливість найбільш раціонально використовувати належні фінансово-матеріальні ресурси на підставі принципу соціальної справедливості.

Зазначена система об'єднує такі організаційно-правові форми соціального захисту безробітних, як-от:

1. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування – це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що включає матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом, громадянами, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом (ст. 1 Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування [4]). На думку авторів колективної монографії «Правовідносини із загальнообов'язкового державного соціального страхування: теоретичний аспект», вказану організаційно-правову форму слід уявляти як соціальну систему, що ставить за мету створення загальнонаціональної організації взаємодопомоги обов'язкового характеру і діє з найвищою ефективністю лише у разі, якщо буде загальною з точки зору як охоплення всіх категорій населення, так і покриття соціальних ризиків [5, с. 40, 41]. За способом впливу функції загальнообов'язкового державного соціального страхування поділяються на загальні і спеціальні. Загальні властиві праву соціального забезпечення й загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню: захисна; економічна; соціально-реабілітаційна; демографічна. Спеціальні віддзеркалюють специфіку цієї організаційно-правової форми соціального забезпечення: перерозподілу грошових виплат і соціальних послуг між застрахованими особами; акумуляції страхових внесків; профілактики настання страхових випадків [6, с. 263-281].

Визначення поняття «загальнообов'язкове дер-

жавне соціальне страхування на випадок безробіття» зафіксовано у ст. 1 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» [7], яка його тлумачить як систему прав, обов'язків і гарантій, що передбачає матеріальне забезпечення на випадок безробіття з незалежних від застрахованих осіб обставин та надання соціальних послуг за рахунок коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття.

Системою організаційно-правових форм соціального захисту безробітних є комплекс взаємопов'язаних законодавчо встановлених способів організації і фінансування уповноваженими на те органами соціального захисту у разі настання безробіття, а також механізмів і засобів реалізації особою прав у цій сфері, які дають можливість найбільш раціонально використовувати належні фінансово-матеріальні ресурси на підставі принципу соціальної справедливості

2. Соціальна підтримка.

Л. П. Шумна наводить такий перелік суттєвих ознак цієї категорії: виступає організаційно-правовою формою соціального забезпечення; основна мета її надання – повне або часткове поновлення у фізичних осіб або в окремих соціальних груп здатності піклуватися про своє особисте життя і брати участь у суспільному житті; її суб'єкти-отримувачі – це фізичні особи (громадяни України, іноземці й особи без громадянства, які проживають в Україні на законних підставах) або окремі соціальні групи, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати; підстава надання такої підтримки – наявність у суб'єкта-отримувача скрутних життєвих обставин; суб'єктами-надавачами її виступають підприємства, установи,

організації й заклади незалежно від форми власності й господарювання, а також фізичні особи; вона здійснюється для суб'єкта-отримувача на безоплатній основі за рахунок коштів Державного й місцевих бюджетів, спеціальних фондів, коштів підприємств, установ та організацій, коштів благодійної допомоги (пожертвувань) та інших джерел, передбачених законодавством; видами її надання є соціальні послуги й матеріальна допомога; соціальна підтримка надається в передбачених законодавством формах [8, с. 170]. Синтезувавши вказані ознаки, правознавець пропонує соціальну підтримку розглядати як організаційно-правову форму соціального забезпечення, що полягає у повному або частковому поновленні у фізичних осіб або окремих соціальних груп, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати, здатності піклуватися про своє особисте життя і брати участь у суспільному житті шляхом безоплатного надання соціальних послуг і матеріальної допомоги в передбачених законодавством формах [8, с. 171].

Чільне місце у системі соціальної підтримки населення займають соціальні послуги – комплекс заходів із надання допомоги особам, окремим соціальним групам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати, з метою розв'язання їхніх життєвих проблем. Основними засадами їх надання є: а) сприяння особам, що перебувають у складних життєвих обставинах, які вони не в змозі подолати за допомогою наявних засобів і можливостей; б) попередження виникнення складних життєвих обставин; в) створення умов для самостійного розв'язання життєвих проблем, що виникають. Одним із основних різновидів соціальних послуг є послуги з працевлаштування. Відповідно до Державного стандарту соціальної послуги консультування, затвердженого наказом Міністерства соціальної політики України від 02 липня 2015 року [9], вказана послуга передбачає сприяння проведенню експертизи потенційних професійних здібностей, професійної орієнтації, а також сприяння у встановленні зв'язків з фахівцями, службами, організаціями, підприємствами, органами, закладами, установами, які надають послугу соціального супроводу під час працевлаштування. Державний стандарт соціальної послуги профілактики, затверджений наказом Міністерства соціальної політики України від 10 вересня 2015 року [10], до змісту послуги у межах первинної соціальної профілактики включає надання довідкових послуг з питань вибору професії і працевлаштування. До заходів послуги вторинної соціальної профілактики входять оформлення документів для працевлаштування, отримання паспорта та інших документів, що мають юридичне значення. Формування необхідних знань та навичок щодо застосування законодавства, пла-

нування бюджету, вирішення питань навчання, профорієнтації, працевлаштування, подальшого професійного розвитку тощо включено до послуг третинної соціальної профілактики.

3. Законодавчо встановлені пільги та юридичні гарантії.

Пільгою є законодавчо встановлений дозвіл на повне або часткове звільнення певних категорій осіб від виконання певних обов'язків, які встановлені для інших суб'єктів, або надання особі додаткових прав чи їх розширення порівняно з обсягом прав інших осіб у певній сфері. Тобто пільги – це нерівність у правах, адже за їх допомогою здійснюється диференціація категорій осіб, яким надається особливий статус. Пільги поліпшують становище громадян порівняно з іншими особами, що мають права у певній царині.

Своєю чергою під правовою пільгою слід розуміти «... правомірне полегшення становища суб'єкта (зокрема спеціального, наприклад, військово-службовців або осіб, які мають особливі заслуги перед державою), що дозволяє йому повніше задовольнити свої інтереси чи виконати покладені функції (функціональні пільги, наприклад, для осіб із дипломатичним або консульським статусом) і що полягає як у наданні додаткових, особливих прав чи переваг, так і у звільненні від обов'язків, зокрема на виконання зобов'язань, взятих у рамках міжнародних угод» [11, с. 169]. Пільга – це правова можливість урахування особливостей фактичного положення тієї чи іншої особи, її специфічних інтересів з подальшим доступом до юридично забезпеченого блага. Іншими словами, пільги є втіленням принципу справедливості, бо дозволяють з позицій діалектики зрозуміти категорію рівності – щоб зрівняти нерівних суб'єктів, право саме може бути нерівним.

І. В. Спасибо-Фатєєва вирізняє такі рівні визначення пільг у процесі доктринального тлумачення правової норми: 1) загальноусвідомлюваний (дозволяє розуміти пільги як певні пріоритети, встановлювані для конкретних осіб); 2) законодавчий (фіксує пільги на рівні закону); 3) нормореалізуючий (залежить від механізму реалізації права на пільгу) [12, с. 22, 23].

Прикладом пільг у царині соціального захисту безробітних є передбачене ст. 42-1 КЗпП України [13] переважне право на укладення трудового договору у разі поворотного прийняття на роботу. Переважні права в трудовому праві мають такі характерні ознаки: а) зміст і умови їх здійснення, як правило, визначаються змістом і умовами здійснення іншого права і є похідними від них; б) вони є строковими, тобто період їх існування обмежений припинювальним строком; в) припинювальний строк, що обмежує час існування переважного права, починає відлік з моменту, коли особа, яка його має, довідалася про існування

цього права; г) ці права не можуть бути переданими; г) вони можуть виникати й існувати тільки у випадках, зі змістом і на умовах, передбачених законами [див. дет.: 14, с. 109-140; 15, с. 162-198]. Працівник, з яким розірвано трудовий договір з підстав, передбачених п. 1 ст. 40 КЗпП (крім випадку ліквідації підприємства, установи, організації), протягом одного року має право на укладення трудового договору у разі поворотного прийняття на роботу, якщо власник або уповноважений ним орган проводить прийняття на роботу працівників аналогічної кваліфікації. Переважне право на укладення трудового договору у разі поворотного прийняття на роботу надається особам, зазначеним у статті 42 цього Кодексу, та в інших випадках, передбачених колективним договором.

Гарантії прав і свобод людини та громадянина є системою конкретних засобів, завдяки яким стає реальним ефективне здійснення громадянами своїх прав і свобод, їх охорона та захист від правопорушення. Головне їх призначення полягає у забезпеченні всіх і кожного рівними правовими можливостями для набуття, реалізації, охорони та захисту суб'єктивних прав і свобод.

Усталеним є поділ гарантій прав і свобод на загальносоціальні та спеціальні. До першої групи належать соціальні, економічні, політичні та ідеологічні гарантії. Другими ж є встановлені державою юридичні норми, які спрямовані на забезпечення прав людини, практична діяльність із застосування цих норм, а також правозастосовувальні акти відповідних органів влади.

Є. В. Білозьоров визначальними ознаками правових гарантій називає такі: по-перше, правові гарантії, спрямовані на забезпечення основних прав і свобод, що визначаються компетенцією державних органів, органів місцевого самоврядування, громадських організацій, посадових і службових осіб; по-друге, вони є обов'язком державних органів, органів місцевого самоврядування, громадських організацій, посадових і службових осіб, які наділені відповідними повноваженнями застосувати з метою забезпечення реалізації правового статусу особи комплекс заходів, зазначених у законі; по-третє, правові гарантії містять відповідальність державних органів, органів місцевого самоврядування, громадських організацій, посадових і службових осіб за невиконання або несвоєчасне виконання обов'язків, пов'язаних з реалізацією прав і свобод людини; по-четверте, вони пов'язані з юридичним обов'язком уповноважених державних органів, органів місцевого самоврядування, громадських організацій, посадових і службових осіб відновлювати порушені права і свободи особи, відшкодувати заподіяну моральну шкоду і матеріальний збиток, притягнення винних осіб до юридичної відповідальності [16, с. 37].

Прикладом юридичних гарантій у сфері соціального захисту безробітних є (а) особливі гарантії

працівникам, які втратили роботу у зв'язку зі змінами в організації виробництва і праці, а також (в) додаткові гарантії зайнятості окремим категоріям населення, які не здатні на рівних умовах конкурувати на ринку праці. Наприклад, працівники у разі втрати ними частини заробітної плати внаслідок вимушеного скорочення до 50 відсотків передбаченої законодавством тривалості робочого часу у зв'язку із зупиненням (скороченням) виробництва продукції мають право без припинення трудових відносин на участь у громадських роботах, зокрема тих, що оплачуються за рахунок коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття, у межах строку зупинення (скорочення) виробництва.

Гарантії прав і свобод людини та громадянина є системою конкретних засобів, завдяки яким стає реальним ефективно здійснення громадянами своїх прав і свобод, їх охорона та захист від правопорушення. Головне їх призначення полягає у забезпеченні всіх і кожного рівними правовими можливостями для набуття, реалізації, охорони та захисту суб'єктивних прав і свобод

4. Державні цільові соціальні програми.

Програмою є комплекс завдань і заходів, що мають певний зміст, і спрямований на досягнення кінцевої мети.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про державні цільові програми» [17] державна цільова програма – це комплекс взаємопов'язаних завдань і заходів, які спрямовані на розв'язання найважливіших проблем розвитку держави, окремих галузей економіки або адміністративно-територіальних одиниць, здійснюються з використанням коштів Державного бюджету України та узгоджені за строками виконання, складом виконавців, ресурсним забезпеченням.

Державні цільові програми поділяються на:

1) загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля – це програми, які охоплюють всю територію держави або значну кількість її регіонів, мають довгостроковий період виконання і здійснюються центральними та місцевими органами виконавчої влади;

2) інші програми, метою яких є розв'язання окремих проблем розвитку економіки і суспільства, а також проблем розвитку окремих галузей економіки та адміністративно-територіальних одиниць, що потребують державної підтримки.

Програма розробляється у сукупності таких умов: існування проблеми, розв'язання якої неможливе засобами територіального чи галузевого управління та потребує державної підтримки, координації діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування; відповідності мети програми пріоритетним напрямкам державної політики; необхідності забезпечення міжгалузевих і міжрегіональних зв'язків технологічно пов'язаних галузей та виробництв; наявності реальної можливості ресурсного забезпечення виконання програми.

За спрямованістю, поряд з економічними, науковими, науково-технічними, національно-культурними, екологічними, оборонними та правоохоронними, виділяються соціальні державні цільові програми. Вони передбачають розв'язання проблем підвищення рівня та якості життя, проблем безробіття, посилення соціального захисту населення, поліпшення умов праці, розвиток охорони здоров'я та освіти.

Стаття 2 Закону України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» [18] основними принципами, на яких базується розроблення програм економічного і соціального розвитку, називає: цілісність; об'єктивність; науковість; гласність; самостійність; рівність; дотримання загальнодержавних інтересів.

Державні соціальні програми не оминають своєю увагою проблеми соціального захисту безробітних. Так, за ст. 16 та 25 Закону України «Про зайнятість населення» [19] держава забезпечує реалізацію політики у сфері зайнятості населення, зокрема, шляхом визначення у загальнодержавних програмах економічного та соціального розвитку, програмах економічного і соціального розвитку АРК, областей, районів, міст показників розвитку ринку праці та зайнятості населення, а також їх оцінювання за результатами реалізації таких програм. Ініціатор розроблення державних цільових програм, якими передбачається створення нових робочих місць та інфраструктурних проєктів, визначає обсяги створення нових робочих місць відповідно до порядку, встановленого КМУ, та узгоджує обсяги

працевлаштування безробітних на створені нові робочі місця з територіальними органами центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції.

Згідно зі ст. 18 Закону України «Про зайнятість населення» територіальні та місцеві програми зайнятості населення спрямовані на реалізацію основних напрямів державної політики у сфері зайнятості населення в регіонах та є складовими програм їх соціально-економічного розвитку. Територіальні та місцеві програми зайнятості населення розробляються місцевими державними адміністраціями та подаються на затвердження Раді міністрів АРК, обласним, Київській та Севастопольській міським радам. У територіальних та місцевих програмах зайнятості населення визначаються основні показники ринку праці та заходи, спрямовані на збалансування попиту і пропонування робочої сили на територіальних ринках праці, соціального захисту безробітних, забезпечення зайнятості громадян, які мають додаткові гарантії у сприянні працевлаштуванню. Координація роботи зі здійснення заходів, передбачених програмами зайнятості населення, покладається на центральний орган виконавчої влади у сфері соціальної політики, органи соціального діалогу у сфері зайнятості, Міністерство праці та соціального захисту населення АРК, структурні підрозділи у сфері праці і соціального захисту обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій та органи місцевого самоврядування.

Список використаних джерел:

1. Полупанов М. И. Формы социального обеспечения в СССР и их развитие [Текст] / М. И. Полупанов // Труды ВЮЗИ. Социальное обеспечение в СССР за 60 лет (правовые аспекты). – М.: РИО ВЮЗИ, 1979. – С. 16-27.
2. Шумна Л. П. Соціальна підтримка як організаційно-правова форма соціального забезпечення [Текст]: дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.05 / Лариса Петрівна Шумна / Чернігів. нац. технолог. ун-т. – Чернігів, 2014. – 455 с.
3. Синчук С. М., Бурак В. Я. Право соціального забезпечення України [Текст]: Навч. посіб. / С. М. Синчук, В. Я. Бурак. – К.: Т-во «Знання», 2003. – 306 с.
4. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від 14.01.1998, №16/98-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1998. – № 23. – Ст. 121.
5. Андріїв В. В. Правовідносини із загальнообов'язкового державного соціального страхування: теоретичний аспект [Текст]: Моногр. / В. В. Андріїв, О. В. Москаленко, С. М. Прилипко, О. М. Ярошенко. – Х.: ФІНН, 2011. – 280 с.
6. Москаленко О. В. Основні засади загальнообов'язкового державного соціального страхування в умовах ринкової економіки [Текст]: Моногр. – О. В. Москаленко. – Х.: Юрайт, 2012. – 400 с.
7. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття: Закон України від 02.03.2000, № 1533-III // Відом. Верхов. Ради України. – 2000. – № 22. – Ст. 171.
8. Шумна Л. П. Право на соціальну підтримку і гарантії його реалізації в умовах ринкової економіки [Текст]: Моногр. / Л. П. Шумна. – Чернігів: Чернігів. нац. технолог. ун-т, 2014. – 380 с.
9. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги консультування: наказ Мін-ва соц. політики України від 02.07.2015, № 678 // Офіц. вісн. України. – 2015. – № 67. – Ст. 2217.
10. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги профілактики: наказ Міністерства соціальної політики України від 10.09.2015, № 912 // Офіційний Вісник України. – 2015. – № 86. – Ст. 2884.
11. Лабоськин М. А. Налоговые льготы: международно-правовой аспект [Текст] / М. А. Лабоськин // Уч. зап. СПб. им. В. Б. Бобкова филиала ГОУВПО «Российская таможенная академия». – СПб.: РИО СПб филиала РТА, 2004. – № 2 (22). – С. 169-183.
12. Спасибо-Фатеева І. Доктринальне тлумачення [Текст] / І. Спасибо-Фатеева // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2005. – № 1(40). – С. 14-25.
13. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971, № 322-VIII // Відом. Верхов. Ради УРСР. – 1971. – № 50 (Додаток). – Ст. 375.
14. Прилипко С. М. Розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця у випадку змін в організації виробництва і праці: проблеми теорії та практики [Текст]: Моногр. / С. М. Прилипко, О. М. Ярошенко, Л. Ю. Величко. – Х.: ФІНН, 2011. – 232 с.
15. Теоретико-прикладні проблеми захисту прав працівників при розірванні трудового договору з ініціативи роботодавця у випадку змін в організації виробництва і праці [Текст]: Моногр. / За наук. ред. О. М. Ярошенка. – Х.: Юрайт, 2014. – 288 с.
16. Білозьоров Є. В. Правові гарантії прав і свобод людини та громадянина у сфері діяльності міліції [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Євген Вікторович Білозьоров / Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2008. – 192 с.
17. Про державні цільові програми: Закон України від 18.03.2004, № 1621-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2004. – № 25. – Ст. 352.
18. Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України: Закон України від 23.03.2000, №1602-III // Відом. Верхов. Ради України. – 2000. – № 25. – Ст. 195.
19. Про зайнятість населення: Закон України від 05.07.2012, № 5067-VI // Відом. Верхов. Ради України. – 2013. – № 24. – Ст. 243.

Дмитро Мовчан,
кандидат юридичних наук,
суддя Ленінського районного
суду міста Дніпропетровська

Політичний тиск як загроза незалежності суду

УДК 342.565.5

У статті розглядаються міжнародні стандарти незалежності суду, а особлива увага приділяється аналізу різних способів тиску (впливу) на суд народними депутатами, посадовими особами органів виконавчої влади в Україні.

Ключові слова: незалежність суду; тиск на суд; гарантії незалежності суду.

Д. Мовчан. Политическое давление как угроза независимости суда

В статье рассматриваются международные стандарты независимости суда, а особое внимание уделяется анализу различных способов давления (влияния)

Постановка проблеми. Сьогодні Україна переживає складний етап становлення та розвитку демократичних цінностей. Конституційна реформа в Україні, яка наразі триває, повинна розв'язати низку проблемних питань державно-управлінської діяльності, серед яких головне місце належить питанню практичної реалізації принципу поділу державної влади. Адже саме розподіл влади, що є одночасно і політико-правовою доктриною, і конституційним принципом, повинен бути покладений в основу організації влади будь-

на суд народними депутатами, должностными лицами органов исполнительной власти в Украине.

Ключевые слова: независимость суда; давление на суд; гарантии независимости суда.

D. Movchan. Political pressure as a threat to judicial independence

The article deals with the international standards of judicial independence, and focuses on the analysis of different methods of pressure (influence) to court Ukraine's deputies, officials of the executive.

Key words: independence of the judiciary; pressure on the court; guarantees judicial independence.

якої демократичної держави [17, С. 6]. Принцип поділу влади покликаний унеможливити зловживання владою. Для забезпечення цього Ш. Монтеск'є визначає необхідність існування такого порядку речей, за яким різні гілки влади могли б взаємно стримувати одна одну [8]. Документ Копенгагенської наради Конференції щодо людського виміру НБСЕ від 29 червня 1990 року в черговий раз закріплює поділ влади на законодавчу, виконавчу та судову, стосунки між ними і послідовне приведення владою прав люди-

ни до міжнародних демократичних стандартів. Варто відзначити, що в європейських державах з усталеними формами демократичного правління та віковими традиціями (Німеччина, Франція тощо) саме через функціонування означеного принципу забезпечується ефективна робота усього державного механізму, спрямованого на охорону прав та свобод людини і громадянина.

На судову владу, яка апіорі є однією з гілок державної влади у будь-якій правовій державі, повинні поширюватися всі характеристики та ознаки останньої, як-то: суверенність, повнота, неподільність, самостійність, формальна незалежність, поширення влади на всіх членів суспільства, наявність у розпорядженні механізму для реалізації своїх завдань і функцій [11, с. 85]. Ефективне виконання судовою гілкою влади своїх конституційних функцій можливе лише за умови існування її незалежності, яка є її характерною та одночасно відмінною рисою. Акцентуючи увагу на незалежності такої гілки влади, слід підкреслити, що вона не є абсолютною, адже у державі як основному інституті цілісної соціальної системи не можуть існувати повністю незалежні елементи, оскільки це прямо суперечить закономірностям функціонування таких системних інституцій. Сенс цієї відмінної риси полягає лише у тому, що судова влада практично має бути позбавлена зовнішнього впливу з боку представників інших гілок влади та представників суб'єктів предметно-практичної політичної діяльності. Тобто незалежність судових органів повинна забезпечуватися відокремленістю судової влади від законодавчої та виконавчої, які не повинні мати засобів втручання у процес здійснення правосуддя [14, с. 194–199]. Суди повинні бути повністю незалежні від органів законодавчої влади, діяти не як інструменти обраного більшістю законодавчого органу, а як слуги конституційного ладу загалом [1, с. 11].

На превеликий жаль, судова влада в Україні перебуває в тих умовах, коли вона перманентно вимушена доводити своє право на самостійне функціонування та незалежність, опираючись політичному тиску з боку представників інших гілок влади. Можна впевнено стверджувати, що сьогодні діяльність судової системи пов'язана із політичним впливом на судову гілку влади загалом, а також із тиском на окремих суддів під час розгляду певних справ як окремими народними депутатами, так і представниками виконавчої влади. Через засоби масової інформації такими носіями політичної влади, які у більшості випадків не мають відповідних професійних знань у галузі права, публічно критикуються рішення судів, лунають заклики до невиконання судових рішень з боку високопосадовців, вся судова система

таврується як корумпована, публічно висловлюються думки про необхідність надання вказівок тому чи іншому складу суду щодо певної справи або необхідності звільнення суддів через політичну доцільність.

Актуальність теми. Саме поширення тенденції тиску представників політичної влади на суд з метою отримання певного судового рішення негативно впливає на ефективність функціонування всієї системи правосуддя та довіри до суду, викликає потребу в розробці науково обґрунтованої концепції протистояння такому впливу та впровадженні дієвих законодавчих механізмів забезпечення неупередженості та об'єктивності під час здійснення судочинства, захисті суддів від політичного переслідування.

Незалежність судової влади була предметом дослідження як зарубіжних науковців, таких як П. Арчер, А. Барак, У. Бернем, Д. Гом'єн, Е. Джинджер, Д. Мердок, Р. Уолкер, Б. Футей, В. Хайде, так і вітчизняних учених. Зокрема, проблемі впливу на суд присвячено низку праць Г. Арапової, О. Бориславської, М. Лєдовських, В. Крижановського, М. Савенко, О. Харитонова та інших. Незважаючи на те, що окремі проблеми незалежності суддів вже були предметом вивчення вітчизняними науковцями, комплексного дослідження природи та змісту вказаного негативного явища, розробки актуальних моделей забезпечення незалежності судочинства в умовах загостреного політичного впливу не проходилося.

Метою статті є дослідження проблематики негативного впливу окремих представників законодавчої та виконавчої гілки влади на об'єктивність та незалежність судочинства в Україні.

Виклад основного матеріалу. Проблема незалежності судової гілки влади притаманна не тільки Україні. Про це свідчить те, що розв'язання такого проблемного явища відбувається, зокрема, на міжнародно-правовому полі. Така обставина дозволяє стверджувати про особливу актуальність означеного питання та констатувати запровадження інтернаціоналізації стандартів у галузі судоустрою, серед іншого й тих, що стосуються незалежності судових органів.

Слід зазначити, що у конструкції права на суд незалежність суду має першочергове значення, оскільки в усіх національних законодавствах це положення формується як принципи судоустрою та судових проваджень [15, С. 101–109]. Як слушно свого часу зазначив Ш. Гасс, судді та суд як інститут повинні бути вільними від впливу і втручання з боку інших гілок влади, так само як і від впливу приватних та політичних інтересів [2, С. 25–32].

На міжнародному рівні принцип незалежності судової гілки влади визнається як одна з основних

ознак суду в демократичному суспільстві. Більш того, міжнародно визнана засада незалежності судової гілки влади вже давно розглядається і як певний стандарт особистого статусу судді [7].

Незалежність судових органів повинна забезпечуватися відокремленістю судової влади від законодавчої та виконавчої, які не повинні мати засобів втручання у процес здійснення правосуддя

Положення щодо судової незалежності знайшли своє закріплення і в Основних принципах незалежності судових органів (1985 року), Рекомендації № R (94) 12 Комітету Міністрів Ради Європи, і Європейської хартії про статус суддів (Страсбург, 1998 рік), Бангалорських принципах діяльності судді, Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи від 17 листопада 2010 року № 5(94)12 «Щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки», Висновку № 1(200) Консультативної ради європейських суддів «Щодо стандартів незалежності судової влади й незмінюваності суддів», Плані дій щодо зміцнення правосуддя «Незалежність та неупередженість» (СМ(2016)36 final), затверженому 13 квітня 2016 року Комітетом міністрів Ради Європи, тощо.

Стосовно цього також доцільно звернути увагу на зміст окремих рішень Європейського Суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Наприклад, у рішенні у справі за зверненням Біумартін проти Франції від 24 листопада 1995 року (серія А 296-В) зазначено: якщо суд не має повної незалежності від виконав-

чої влади, то він не може вважатися судом. В іншій справі, за зверненням Ван де Хурк проти Нідерландів, (серія А 288) від 19 квітня 1994 року, ЄСПЛ також підкреслив, що існування гарантій проти зовнішнього тиску на суд є важливою частиною зобов'язань за статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Доцільно звернутись і до змісту Плану дій щодо зміцнення правосуддя «Незалежність та неупередженість» (СМ(2016)36 final) від 13 квітня 2016 року. В цьому документі наголошується на необхідності вжиття державою заходів щодо належного захисту незалежності кожного судді індивідуально і забезпечення їх неупередженості. Окрім цього, підкреслено, що правила, які регламентують відповідальність судді і перегляд судових рішень, повною мірою повинні базуватися на принципах незалежності судової системи, а публічна критика судової системи з боку виконавчої та законодавчої гілок влади має ґрунтуватися на повазі до авторитету судової влади, дії представників означених гілок влади повинні демонструвати громадянському суспільству повагу до судових рішень та представників суддівського корпусу. Водночас особам, які займають публічні посади, рекомендовано уникати критики окремих судових рішень, так само як і надмірно жорсткої або політично вмотивованої критики як судової системи взагалі, так і окремих суддів. Окремо наголошено на необхідності вжиття заходів, що мають запобігати такому використанню засобів масової інформації виконавчою та законодавчою гілками влади, яке спрямоване на дискредитацію судової системи. До того ж зосереджено увагу на необхідності вжиття відповідних заходів, спрямованих на захист репутації і прав представників суддівського корпусу, підтримання авторитету та неупередженості суддів з урахуванням змісту відповідних рекомендацій та рішень ЄСПЛ [9]. Як ми бачимо, означені дії розцінюються згідно з указаними постулатами ЄСПЛ як втручання у судовий процес та вважаються такими, що безпосередньо загрожують здійсненню правосуддя через необґрунтований політичний тиск.

Аналізування вказаних міжнародних актів та рішень ЄСПЛ дозволяє констатувати, що на міжнародному рівні визнано необхідність забезпечення незалежності судової гілки влади, зокрема через запровадження та забезпечення практичної реалізації інституту розподілу влади, закріплення незалежності судових органів на рівні конституцій чи національного законодавства з одночасним встановленням чіткого імперативу поважати незалежність судових органів носіями політичної влади та заборону втручатися у діяльність суду у будь-якій формі.

Вказані фундаментальні принципи розподілу влади та незалежності суду знайшли своє належне відображення як в Конституції України, прийнятій Верховною Радою України 28 червня 1996 року, так і в Законі України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02 червня 2016 року № 1401-VIII. Статтею 6 Основного Закону визначено, що державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Статтю 126 Конституції України вказаним законом було викладено у редакції, згідно з якою вплив на суддю у будь-який спосіб забороняється. Доцільно звернути увагу щодо цього і на рішення Конституційного Суду України від 01 грудня 2004 року № 19-рп/2004, в якому вказано на існування заборони вчинення стосовно суддів будь-яких дій незалежно від форми їх прояву з боку державних органів, установ та організацій, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, фізичних та юридичних осіб з метою перешкодити виконанню суддями професійних обов'язків або схилити їх до винесення неправосудного рішення тощо [12, ст. 322].

Однак закріплення в Конституції України таких принципів, як і наявні у нашій країні зобов'язання щодо виконання вказаних положень міжнародного законодавства, поки не дозволяє констатувати існування в Україні злагодженого та дієвого механізму реалізації у практичній площині принципів розподілу влади та незалежності суду. Як слушно зазначено щодо цього М. Савченко, факт закріплення положень щодо гарантування такої незалежності Конституцією і законами України та заборони впливу у будь-який спосіб за відсутності чіткого механізму її забезпечення є важливою, але недостатньою умовою [13, с.75-78]. Як демонструє приклад України, незалежність суддів може залишатися суто декларативним елементом, якщо саме державою не буде створено дієвих механізмів її забезпечення. Неспроможність суб'єктів сучасних політичних процесів в Україні вирішувати державні проблеми у цивілізований спосіб, відсутність належного освітнього рівня окремих представників такого середовища та відвертий популізм у мотивуванні своєї публічної діяльності призводять до масштабного втручання у сферу правосуддя та порушення принципів розподілу влади та незалежності суду.

Одним із яскравих свідчень такого негативного процесу є відкритий лист Ради суддів України від 06 лютого 2015 року, в якому вказаний вищий орган суддівського самоврядування констатує, що вітчизняна судова система, суди і судді перебувають під шквалом нищівної критики, набирає поширення публічне коментування ухвалених судами

рішень у край негативному світлі. Висловлювання подібного змісту загалом підтримують емоційну напругу населення та все частіше викликають агресію, спрямовану на суддів. Лунають заклики до фізичної розправи над суддями та мають місце випадки таких дій [5].

Окремі носії політичної влади, керуючись у своїй діяльності необхідністю досягнення короткострокових політичних цілей, через намагання вплинути на суд фактично підривають довіру суспільства як до судочинства, так до судової влади в цілому. Представники вітчизняної юридичної спільноти вже давно на теоретичному рівні зробили висновок про існування такої форми тиску на український суд, як «депутатське право», підкреслюючи використання засобів масової інформації для вчинення подібних дій під час розгляду конкретних судових справ [16].

Факти щодо втручання у діяльність суддів, тиску на суд періодично оприлюднюються Вищою радою правосуддя, членами Ради суддів України, окремими головами судів, суддями-спікерами відповідних судів та безпосередньо суддями. Однак чинне законодавство не передбачає відповідальності посадових осіб за ігнорування таких звернень, а тому ці звернення більшою мірою залишаються без належного реагування.

За правовою позицією Верховного Суду України втручання, вплив на суддю може проявлятися у формі прохання, вимоги, вказівки, погрози, підкупу, насильства, критики судді в засобах масової інформації до вирішення справи, у зв'язку з її розглядом тощо з боку будь-якої особи з метою схилити його до вчинення чи невчинення певних процесуальних дій або ухвалення певного судового рішення. При цьому немає значення, за допомогою яких засобів, на якій стадії процесу та в діяльності суду якої інстанції відбувається втручання [10].

Проводячи загальну класифікацію видів тиску на органи судової влади в Україні з боку носіїв політичної влади у сучасних умовах, можна виокремити такі найпоширеніші його прояви:

1) **припинення авторитету судової влади через публічну критику судових рішень, систематичні публічні заяви з боку окремих посадовців та народних депутатів України про непрофесіоналізм суддів та публічні заклики щодо необхідності звільнення суддів** (наприклад, виступи міністра внутрішніх справ А. Авакова від 04 січня 2016 року про звільнення усіх суддів в країні та протягом трьох місяців набрання нових; виступ міністра юстиції П. Петренка від 30 травня 2016 року про необхідність звільнення 800 суддів, які призналися протягом останніх п'яти років, неодноразові виступи народного депутата України

І. Алексеєва та інших щодо необхідності звільнення всіх без винятку суддів в країні);

2) прийняття законів, що спрямовані на порушення принципів незмінюваності суддів та обмеження повноважень органів суддівського самоврядування (наприклад, з прийняттям Закону України «Про судоустрій та статус суддів» в новій редакції, яким обмежено повноваження Ради суддів України (ст. 113 Закону) порівняно з існуючими, передбачено звільнення всіх без винятку – понад 1000 суддів, призначених на посаду строком на п'ять років після спливу такого терміну призначення (п. 17 розділу XII «Прикінцеві та перехідні положення»), закладено механізми звільнення інших суддів під час реорганізації (ліквідації) судів, що має відбутися);

У конструкції права на суд незалежність суду має першочергове значення, оскільки в усіх національних законодавствах це положення формується як принципи судоустрою та судових проваджень

3) намагання вплинути на фінансування судової системи виконавчою владою (наприклад, прийняття законодавчим органом п. 11 заключних положень Закону України «Про державний бюджет на 2016 рік» в редакції Кабінету Міністрів України, що надало останньому широку дискрецію під час вирішення питань щодо фінансування видатків судів, зокрема на власний розсуд визначати порядок і розміри такого фінансування);

4) блокування приміщення судів чи сприяння таким діям (наприклад, блокування 02 липня 2016

року приміщення Печерського районного суду м. Києва за участі народних депутатів України Є. Соболева та А. Білецького, блокування приміщення 07 червня 2016 року апеляційного суду Одеської області представниками політичних партій «Правий сектор» та «Народна самооборона» за бездіяльності правоохоронних органів);

5) публічне надання вказівок суддям щодо бажаного результату розгляду конкретної справи (наприклад, 18 січня 2015 року на своїй сторінці в соціальній мережі «Фейсбук» народний депутат України Є. Соболев висловив свій намір разом з іншим народним депутатом С. Семенченком та бійцями батальйону «Донбас» «завітати» в гості до судді Харківського апеляційного адміністративного суду та безпосередньо до суду з метою надати шанс суддям апеляційної інстанції або ухвалити потрібне рішення, або усвідомити, що у бійців батальйону «Донбас» не буде сенсу діяти законними методами);

6) виклик судді на допит як свідка щодо справи, яка перебуває у його провадженні, або порушенні щодо судді кримінального провадження (наприклад, 12 липня 2016 року перед початком судового засідання у справі про банкрутство за заявою ліквідатора ТОВ промислово-фінансової групи «Спарта» спеціалізована антикорупційна прокуратура, яка є самостійним структурним підрозділом Генеральної прокуратури України, без дотримання процедури, передбаченої законодавством, направила повістку на ім'я судді Верховного Суду України, призначивши дату для надання свідчень як свідка у кримінальній справі за фактом сприяння незаконній ліквідації ТОВ промислово-фінансової групи «Спарта» на 15 липня 2016 року);

7) невиконання рішень судів чи публічні заклики до їх невиконання (наприклад, заява міністра внутрішніх справ А. Авакова від 02 квітня 2016 року про те, що МВС не виконуватиме рішення суду про зняття з розшуку экс-нардепа Ю. Іванюценка).

З одного боку, вказані негативні явища, поширення яких набуває загрозливих масштабів, свідчать про намагання створити умови підконтрольності суддів виконавчій та законодавчій гілкам влади в Україні. З іншого боку, поширення тенденцій впливу на суд, відсутність відповідальності, зокрема, представників різних політичних сил за публічний тиск на суд свідчить про неспроможність держави забезпечити незалежність суду.

Також показовим є і те, що спроби тиску на суд у більшості випадків виходять від представників політичної влади, робота яких безпосередньо пов'язана з проведенням судової реформи, що демонструє у таких суб'єктів процесу відсут-

ність бачення механізму збалансованості функціонування судової гілки влади та наявність конфлікту владних політичних реформаторських інтересів із конституційним принципом поділу влади.

З огляду на зазначене стає зрозумілим, що процес реформування судової системи видається надмірно політизованим і спрямованим на побудову судової системи відповідно до політичних інтересів. При цьому такі суб'єкти реформаторського процесу не бажають зрозуміти, що жодна реформа правосуддя не може досягнути мети щодо гарантування права на справедливий суд, якщо незалежність суду обмежуватиметься фактичним втручанням у його роботу. Внаслідок такої нігілістичної позиції існуюча судова система фактично не перебудовується за європейським вектором, а позбувається ознак незалежності та самостійності.

Наслідком тиску на суд може стати прийняття незаконного судового рішення та відхилення судом від передбаченої процесуальним законом певної судової процедури під час розгляду справи, що у своїй сукупності може остаточно підірвати довіру суспільства не просто до окремих суддів, а до інституту суду в цілому. Такі дії можуть мати дуже негативні наслідки для розбудови правої держави в Україні, адже, як слушно зазначають вітчизняні науковці, неможливість влади подолати повну недовіру громадян до своїх дій призводить до кризи в суспільній свідомості та ставить під загрозу насамперед легітимність політичного режиму, що у процесі призведе до руйнації чинної політичної системи [6].

На жаль, функціонування нинішньої моделі державного управління в Україні демонструє значне відхилення від міжнародних стандартів організації діяльності судової гілки влади. А тому, поза всяким сумнівом, необхідно вживати невідкладних заходів для розв'язання цієї проблеми. Конституційний порядок повинен опиратися на ефективну і незалежну судову владу, діяльність якої поєднана із реальним втіленням принципу розподілу державної влади. Без належного виконання гарантій незалежності судової влади відповідно до міжнародно-правових стандартів Україна ніколи не відбудеться як правова та демократична держава.

Список використаних джерел:

1. Аллан Т. Р. С. Конституційна справедливість. Ліберальна теорія верховенства права / Т. Р. С. Аллан, пер. Р. Семків. - К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008.
2. Гасс Ш. Деякі спостереження щодо незалежності суду, як вона презентована у міжнародних документах та досвіді / Ш. Гасс // Вісник Центру суддівських студій. - 2007. - № 10. - С. 25-32.
3. Закон України «Про судоустрій та статус суддів» від 02.06.2016: [Електронний ресурс]. - Режим доступу http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59259
4. Копейчиков В. В. Організація державної влади і розробка нової Конституції України // Вісник Академії правових наук України. -1995. - № 3. - С.15-21.
5. Лист Ради суддів України (відкритий) від 06 лютого 2015 року: [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://rsu.court.gov.ua/rsu/152894/>
6. Лопушинський І. П. Незалежність судової влади як умова існування конституціоналізму // Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування. - 2013 - № 2.
7. Мартиненко П. «Право гаманця» і незалежність суду // Юридичний вісник України. - 1998. - № 15. - 9-15 квітня.
8. Монтескьє Ш. Избранные произведения. - М.: Госполитиздат, 1955. -799 с.
9. План дій щодо зміцнення правосуддя «Незалежність та неупередженість» (СМ(2016)36 final), затверджений 13 квітня 2016 року Комітетом міністрів Ради Європи: [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://www.coe.int/>
10. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про незалежність судової влади» від 13.06.2007 № 8: [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-07>
11. Рабінович П. М. Державна влада. Юридична енциклопедія: в 6 т. / Упоряд. П. М. Рабінович та ін. - К.: Право, 1999].
12. Рішення Конституційного Суду України // Офіційний вісник України. - 2004. - № 49. - Ст. 3220
13. Савенко М. Незалежність судді Конституційного Суду України // Вісник Конституційного Суду України. - 2001. - № 1. - С.75-78.
14. Сиза Н. П. Система елементів права на справедливий суд / Н. П. Сиза // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». № 20. - Частина 1. - Том 4. - С. 194-199.
15. Цувіна Т. А. Незалежність суду як елемент права на суд у цивільному судочинстві / Т. А. Цувіна // Юрист України. - 2014. - № 2. - С. 101-109.
16. Штогун С. Міни недосконалості судової влади. «Якщо незалежність не дають, її необхідно брати або позбуватися залежності» / С. Штогун // Закон і Бізнес. - 2007. - № 21: [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.zib.com.ua>
17. Энтин Л.М. Разделение властей: опыт современных государств. - М.: Юрид. лит., 1995. - С. 176.

Олена Середа,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри трудового
права Національного
юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

До питання визначення правового аутопоезису

УДК 349.3

У статті досліджено та проаналізовано питання визначення правового аутопоезису та його значення в сучасних умовах державотворення та розвитку правової науки. Розглянуто особливості та основні компоненти зазначеного поняття. Досліджено особливості впровадження правового аутопоезису в методологію різних галузей права. Проведено порівняльно-правовий аналіз правового аутопоезису та зроблено пропозицію не протиставляти об'єкта і суб'єкта, буття і свідомості, а розглядати право як явище, що не залежить від окремого суб'єкта, виходить за сферу його індивідуальної свідомості, але й не існує об'єктивно.

Ключові слова: принципи, аутопоезис, природне право, інтерсуб'єктивність, методологія, правова система.

Е. Середа. К вопросу определения правового аутопоезиса

В статье исследованы и проанализированы вопросы правового аутопоезиса. Рассмотрены особенности и основные компоненты вышеупомянутого понятия. Исследованы особенности внедрения правового аутопоезиса в методологию различных отраслей права.

Проведен сравнительно-правовой анализ правового аутопоезиса и предложено не противопоставлять объект и субъект, бытие и сознание, а рассматривать право как явление, которое не зависит от отдельного субъекта, выходит за сферу его индивидуального сознания, но не существует объективно.

Ключевые слова: принципы, аутопоезис, естественное право, интерсуб'єктивність, методологія, правова система.

O. Sereda. To the question of legal autopoiesis definition

The article investigates and analyzes the issues of legal autopoiesis. Features and main components of the aforementioned concept are considered. The peculiarities of the implementation of legal autopoiesis in the methodology of various branches of law are investigated. The comparative legal analysis of the original autopoiesis is made and the proposal made is not to contradict the object and subject, being and consciousness, but to consider law as a phenomenon that does not depend on an individual subject, goes beyond the scope of his individual consciousness, but does not exist either objectively.

The paradigm of modern concepts of natural law is a way of justifying the latter in the form of intersubjectivity, the essence of which is not the opposition of the object and subject, being and consciousness, and in the consideration of law as a phenomenon that does not depend on an individual subject, comes out For the sphere of his individual consciousness, but also does not exist objectively.

Recognition of the right to an intersubjective phenomenon implemented in behavior, the tendency to establish the unity of natural and socio-humanitarian knowledge, integration and interpenetration of different spheres of knowledge, the presence of ideological pluralism promotes the search for new approaches, methodology for the analysis and study of legal phenomena.

The modern world needs a new way of thinking, a new rationality that corresponds to the constant dynamics of a sys-

tem of law that is constantly changing and complicated. The emergence of the concept of autopoiesis is an answer to the complex tricked questions of the legal reality of our time.

In modern native legal science, the category of «legal system» is studied mainly from the standpoint of the system-structural approach. System-structural approach - the direction of research methodology, consisting in studying the object as an integral set of elements in the set of relationships and relationships between them, that is, consideration / Object as a system.

The main method of the systematic approach is system analysis - a set of methodological tools that are used to prepare and substantiate solutions to complex issues that exist or arise in systems.

Key words: principles, autopoiesis, natural law, intersubjectivity, methodology, legal system.

Постановка проблеми. Парадигмою сучасних концепцій природного права є спосіб обґрунтування останнього у вигляді інтерсуб'єктивності, суть якої полягає не у протиставленні об'єкта і суб'єкта, буття і свідомості, а у розгляді права як явища, що не залежить від окремого суб'єкта, виходить за сферу його індивідуальної свідомості, але й не існує об'єктивно.

Визнання права інтерсуб'єктивним явищем, що реалізується у поведінці, тенденції до встановлення єдності природничого і соціогуманітарного знання, інтеграції та взаємопроникнення різних сфер знання, наявність ідеологічного плюралізму (що базується на загальнолюдських цінностях) сприяє пошуку нових підходів, сучасної методології для аналізу та дослідження правових явищ. Особливо це важливо в процесі дослідження фундаментальних соціально-економічних прав, зокрема й такого важливого конституційного права, як право на працю; а також в процесі визначення чіткого й зрозумілого правового механізму захисту трудових прав.

Сучасний світ потребує нового образу мислення, нової раціональності, яка відповідає постійній динаміці системи права, що безперервно змінюється та ускладнюється. Поява концепції аутопоезису є відповіддю на складноструктуровані питання правової дійсності сучасності.

Предметом дослідження статті є питання правового аутопоезису як методології вивчення правової системи загалом та її структурних елементів зокрема.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі теорії права, загальнофілософської методології та праць вчених із цієї проблематики виявити і дослідити питання правового аутопоезису та проаналізувати його значення і визначити особливості його використання під час дослідження правових явищ, а

також проаналізувати особливості використання цього принципу в різних правових системах.

Стан дослідження. Серед відомих вчених, які займалися дослідженням правового аутопоезису, зокрема, є: Ф. Варела, Т. Виноград, Дж. Лакофф, І. Міма, Д. Синяков, А. Поляков, П. Гальперина, В. Беха, У. Матурана, І. Москалева, Т. Парсонс.

Виклад основного матеріалу. У сучасній вітчизняній юридичній науці категорія «правова система» досліджується переважно з позицій системно-структурного підходу. Системно-структурний підхід – напрям методології досліджень, що полягає у вивченні об'єкта як цілісної множини елементів у сукупності відношень і зв'язків між ними, тобто розгляд об'єкта як системи.

Основним методом системного підходу є системний аналіз – сукупність методологічних засобів, які використовують для підготовки та обґрунтування рішень стосовно складних питань, що існують або виникають у системах.

Кожна система є сукупністю взаємопов'язаних елементів, які взаємодіють між собою з метою досягнення певних цілей. До таких складових належать не лише матеріальні об'єкти, а й відносини між ними. Системи мають свої властивості, які не характерні для елементів, що їх утворюють. Будь-яка система є складовою іншої, а окремі її елементи можна розглядати як самостійні системи.

До головних методологічних принципів вивчення правової системи належить системно-структурний підхід. Принцип системності розглядає явища у їхньому взаємному зв'язку, як цілісний набір чи комплекс. Мета чи результат, якого досягає система, є системоутворюючим елементом.

Системний підхід – методологічний напрям у науці, основне завдання якого полягає в розробці методів дослідження і конструювання складно

організованих об'єктів – систем різних типів і класів [2, с. 28].

Найширше методи системного підходу застосовуються у разі дослідження складних об'єктів, що розвиваються, – багаторівневих, ієрархічних, таких, що самоорганізуються, біологічних, психологічних, соціальних тощо. Важливою особливістю системного підходу є те, що не тільки об'єкт, а й сам процес дослідження виступає як складна система, завдання якої, зокрема, полягає у з'єднанні в єдине ціле різних моделей об'єкта. У сфері наук про безпеку системою є сукупність взаємопов'язаних людей, процесів, будівель, обладнання, устаткування, природних об'єктів тощо, які функціонують у певному середовищі для забезпечення стабільності і безпеки.

Системно-структурний підхід у правовому дослідженні – загальний принцип пізнання правових систем, що передбачає виділення основних підсистем та їхніх елементів, а в межах останніх – компонентів і комплексу внутрішніх і сталих зв'язків між ними (а отже, структури, що визначає закони розвитку певної системи).

Саме системний метод надає можливість розглянути право у сукупності його істотних властивостей і особливостей. У правових дисциплінах системний підхід передбачає виявлення принципів ієрархізації елементів правової системи, форм передачі інформації між ними та способів впливу один на одного.

Відповідно до певних вимог, головною з яких є цілісність, системно-структурний аналіз є конкретизацією, розвитком і збагаченням принципів діалектичного матеріалізму. Перший крок на шляху до ефективного використання системно-структурного підходу в правовому дослідженні – з'ясування відповідного понятійного апарату, передусім змісту поняття «система».

Коротке визначення правової системи може виглядати як комплекс правових підсистем, елементів та компонентів, які, взаємодіючи, формують нову інтегративну цілісність.

Поняття «система» з'явилося, як відомо, з метою забезпечення дослідницьких інтересів доволі спеціалізованої теоретичної сфери. Згодом воно поширилося на всі галузі наукової, технічної і суспільної практики. Сформульована Людвігом Берталанфі дефініція системи як комплексу взаємодіючих елементів досить ефективно застосовується до будь-яких об'єктів та проблемних ситуацій. Система – це насамперед впорядкована множина взаємопов'язаних елементів, які володіють певною структурою і організацією. Сформульована ще в античності теза про те, що цілісність є більшою, ніж сума її частин, мала вже не містичний смисл, а фіксувала знаковий етап і проблему організації мислення [8, с. 4].

Соціальні системи, що мають функціональне походження, належать до найскладніших видів систем, оскільки вони є цілеспрямованими або телеологічними системами, поведінка яких підпорядкована досягненню рефлексійно або цілеспрямовано визначених цілей. Найбільш високий рівень організованості притаманний самоорганізованим системам: колективна пам'ять, а звідси – адаптивна властивість і спроможність навчатися, еволюціонувати в процесі становлення. Поведінка такої системи приводиться у відповідність до змін у зовнішньому середовищі і сама залежить від нього [8, с. 5].

Трансценденталізм – самобутня релігійно-філософська й етична система, яка розвивала національну філософську традицію в США. Американські трансценденталісти поділяли думку І. Канта про апріорне знання, яке нібито одвічно притаманне свідомості і було умовою й основою для всякого досвіду. Вони вважали, що людська свідомість від народження – не *tabula rasa* (чиста дошка); не сприймали капіталістичного накопичення, протиставляли йому вищі духовні цінності, ставили в центрі Всесвіту людську особистість, наділену божественною душею, яка не визнає над собою ніякої влади, окрім закону «я». **Провідні риси** трансценденталізму: самозаглиблення та «довіра до себе», духовна незалежність, божественність людського «я», рівність людей, заперечення насильства над особистістю, пантеїстичне сприйняття життя, заперечення культу збагачення, віра в існування «наддуші», частинки якої містяться в кожній людині [3, с. 76].

У феноменології досвід іншого може бути презентований у сфері мого досвіду завдяки фантазії перенесення мого тілесного досвіду в тіло іншого. Інтерсуб'єктивізм тут стає можливим завдяки часовій структурі буття-свідомості. Інший в моєму досвіді набуває значущості через мої пригадування самого себе (внутрішня свідомість-час). Інтенційний предмет інтерсуб'єктивізму інтегрується в «життєвому світі», що є опосередковуючою базою зв'язків між індивідами. У філософії екзистенціалізму інтерсуб'єктивізм мислиться як конфлікт несумірних свобод окремих свідомостей (Сартр) або через мову та історію як інтерсуб'єктивні феномени свідомості, «втягнутої» у світ (Мерло-Понті). Інтерсуб'єктивізм використовується і у зв'язку з питанням об'єктивних значень мовних і логічних форм [1].

З позиції правового аутопоезису право розглядається як складна нелінійна система, що здатна до саморозвитку. Властивості нелінійних систем залежать від процесів, що відбуваються в них. Одна з найбільш характерних особливостей нелінійної системи – порушення принципу суперпозиції: результат кожної з дій у присутності іншого виявля-

ється не таким, яким він був би, якби інша дія була відсутня [4, с.89].

Інтерференція і синергетика даних в системах природничих та гуманітарних наук – це вже реальність сьогодення. Об'єктивною необхідністю у процесі становлення на планеті Земля інформаційного суспільства постає кардинальна зміна формату систематизації, раціоналізації та інтенсифікації використання знань в усіх сферах буття і діяльності людства, а отже, і формату мислення та діяння людей [5].

І найкращою ілюстрацією цього факту є слова С. П. Курдюмова: «...у певний проміжок часу виявляється можливість прогнозувати майбутнє. Такий прогноз філософи називають випереджувальним відображенням. Із синергетики народжується нова філософія: філософія усвідомлює, що вивчати слід нелінійний світ, оскільки саме у ньому майже завжди в рішенні присутній кінцевий час» [6].

Необхідно наголосити, що нелінійні системи вивчаються як в природничих, так і соціогуманітарних науках, а тому методології їх пізнання взаємодоповнюються, імплементуються та інтегруються. Не виключенням такої тенденції є поява концепції аутопоезису.

Відповідно до цієї теорії аутопоеитичними системами є такі, що мають здатність до самовідтворення своїх основних компонентів, забезпечення їх зв'язаності, впорядкованості, підтримуючи тим самим власну ідентичність, не виключаючи при цьому зміни в середині системи [7, с. 7].

Теорія аутопоезису була трансформована у 80-х роках ХХ століття в соціальні науки Н. Луманом, П. М. Хейлом, Г. Тойбнером, Х. Ладьором, зокрема і в правову. Слід зазначити, що ступінь наукової розробки проблем застосування теорії аутопоезису під час вивчення соціальних систем та права на теренах вітчизняної та російської науки є недостатнім. Аутопоеитичний підхід тільки зараз починає набирати певної популярності стосовно концепції самовідтворення соціальних систем [8], концепції правового аутопоезису [9] та комунікативної основи [10].

Теорія аутопоезису має перспективну міждисциплінарну методологію. Ці підходи знаходять своє застосування в концепціях трансперсональної психології, дослідженні соціальних процесів, теорії штучного інтелекту, розвитку нових інформаційних технологій. Аутопоеитична теорія входить у більш загальну дослідницьку програму, таку, як когнітивна наука, що здійснює міждисциплінарний синтез досліджень в області нейролінгвістики, штучного інтелекту, когнітивної психології, нейробіології і епістемології [12].

Цілісність є основним поняттям теорії аутопоезису. Структуру цілісності створюють реальні від-

носини (динамічні та статистичні) як зв'язок між її фізичними компонентами. Таким чином, структура системи являє собою фізичне втілення її організації.

Необхідно наголосити, що організація системи не залежить від властивостей її компонентів, а отже, ця організація може бути здійснена різними способами, тобто за допомогою різних компонентів. Аутопоеизис виступає патерном організації, загальним для всіх систем незалежно від природи цих компонентів. Отже, може застосовуватися і до права.

Аутопоеитична система визначається як мережа процесів виробництва компонентів, що створюють цю мережу, результатом функціонування якої є її організація. Можна виділити здатність до самовиробництва і сталого розвитку в своєму середовищі проживання як найбільш характерних властивостей живих систем.

Відповідно до цього виділяється принцип операціональної замкнутості як один з основних принципів аутопоезису. Операціональна замкнутість не має на увазі закритість, бо йдеться про автономність особливого роду, що допускає одночасно як взаємодію системи із зовнішнім світом, так і безперервний саморозвиток. Тобто, незважаючи на те, що право безперервно контактує з іншими системами (політичними, соціальними), воно залишається відносно стійким до їх впливу. Існують важелі, що змушують систему залишатися замкнутою, тобто підтримувати відносну незмінність і відтворювати саму себе.

Самовідтворювальна правова система має характер автономної, тобто такої, що має властивість підтримувати самоорганізацію та контролювати внутрішньосистемні зміни на основі узагальненого втілення поліетнічної правової традиції (звичаєвого права, християнсько-правових традицій), яка є історичним надбанням та сформувалася за конкретно-історичних умов її становлення та розвитку [7, с. 7].

Правова система істотно відрізняється не лише від неорганічних, а й решти органічних. Основною особливістю правової системи є формування її елементарного складу засобом соціально-політичних чинників, зв'язки між якими формуються на підставі правових відносин і взаємодії між окремими елементами. Особливістю правової системи закономірно вважається подвійна детермінація процесу цілепокладання: право є самодетермінованим і водночас воно детермінується зовнішнім середовищем.

Важливою характерною ознакою правової системи є високий рівень складності. Це пояснюється тим, що базовим елементом кожної правової системи є людина, яка з огляду на свою суб'єктивність

характеризується невичерпним діапазоном варіантів поведінки.

Теорія аутопоезису надає можливість подолати помилково поставлену в праворозумінні альтернативу між правом як автономною системою норм та правом як соціально обумовленим процесом прийняття рішень. Аналізована теорія праворозуміння розуміє автономію права в самовідтворенні мережі комунікації і акцентує на її зв'язку із соціумом як втручання в інші автономні мережі спілкування. Відповідно до аутопоетичного підходу соціальні феномени аналізуються через концепції функціональної (організаційної) замкнутості, пізнавальної відкритості, самовідносності (самопов'язаності) та самоспостереження [11, с. 360].

Сучасний світ потребує нового образу мислення, нової раціональності, яка відповідає постійній динаміці системи права, що безперервно змінюється та ускладнюється. Поява концепції аутопоезису є відповіддю на складноструктуровані питання правової дійсності сучасності

Підхід до права в контексті теорії аутопоезису можливо аналізувати як напрям інтегративного праворозуміння в одному із сучасних його проявів, що вміщає в собі сутнісну комунікативну складову. За допомогою саме аутопоетичної парадигми, використовуючи постнекласичний тип наукової раціональності, можна розкрити нові можливості

до пізнання феномену права та пов'язані з ним релігійні явища, християнсько-правові традиції, а отже, і національної самобутності правової системи України в цілому. В межах аутопоезисного підходу право не може зводитись лише до сукупності державно-правових норм, а має розглядатись як комунікативна поведінка, суб'єкти якого наділені взаємообумовленими правами та обов'язками, тобто здійснити перехід від розгляду права у структурному аспекті його розгляду у функціональному значенні як самоорганізуючої комунікативної системи, що постійно розвивається [7, с. 10].

Формальне визначення концепції зводиться до того, що аутопоетична система права організована як єдність, мережа процесів виробництва (трансформації і руйнування), що складається з компонентів, які виробляють її компоненти.

Зазначені елементи права своєю чергою є такими, що:

- взаємодіють і змінюються, регенерують і реалізують мережу правових відносин, виробляють їх;
- конструюють право як деяку єдність у просторі, в якому його елементи існують, задаючи топологічну область своїх реалізацій як такої мережі.

Будь-яка єдність, що відповідає цим умовам, є аутопоетичною системою. Особлива конфігурація даної єдності – її структура – не є достатньою умовою для визначення її як єдності. Ключовою особливістю системи є підтримка своєї організації, тобто збереження мережі відносин, яка визначає її як системну єдність.

Правова система має досліджуватись як статична та водночас динамічна, як відкрита, так і в той же час закрита, автономна і така, що залежить від зовнішніх факторів [13]. З точки зору соціального аутопоезису взаємодія між правом, релігією, політикою та економікою полягає в тому, що вони буквально не володіють відносною автономією своїх внутрішніх структур, але продукують та відтворюють самостійно всі свої складові; й таким чином право, релігія, політика та економіка є функціонально закритими. Самопов'язані (самовідносні) системи характеризуються власною закритістю в контексті самовідтворення елементів – інтердій, зосередження на іманентності, але водночас вони відзначаються відкритістю в аспекті зовнішньої трансцендентної спрямованості на інформативний взаємобмін із навколишнім середовищем. Як бачимо, одночасне існування таких характеристик системи, як її закритість та відкритість, свідчить про витіснення ідеї класичної науки щодо протилежності відкритих та закритих систем. Своєю чергою в цьому виявляється внесок аутопоетичного підходу до вивчення права та правової системи. [7, с. 8].

Висновок. При написанні даної статті було досліджено і опрацьовано наукові доробки вче-

них-юристів з питань правового аутопоезису, роботи філософсько-правового аспекта. Окрім цього, використано складні методи, такі як метод сходження від абстрактного до конкретного, що дав можливість на основі глибокого аналізу наукових понять синтезувати конкретне знання про правовий аутопоезис та метод спіралі, що дав можливість припустити поступове розгортання ознак правового аутопоезису в добу науку, поступово розвинути думку шляхом повторення її щоразу на новому, більш високому рівні узагальнення.

У сучасній вітчизняній юридичній науці категорія «правова система» досліджується переважно з позицій системно-структурного підходу та позитивістсько-методологічної орієнтації.

У багатьох випадках правова система характеризується різними швидкостями процесів, що відбуваються на рівні її елементів. Вона також зазнає впливу інших політичних та соціальних систем, яким притаманні різна швидкість функціонування і спонукальна потужність. У результаті в такій системі функціонують процеси, притаманні не лише сучасному, а й минулому та майбутньому.

Освоєні у ході філософського аналізу проблеми правового аутопоезису і запропонований новий підхід до вивчення права є лише філософською розвідкою другої природи правових явищ, намагання поєднати об'єктивні та суб'єктивні фактори у праві, а не протиставляти їх.

У статті здійснено гносеологічний аналіз правового аутопоезису, що має філософсько-методологічний характер. Стаття є однією зі спроб пояснити єдність природи права з її об'єктивним вираженням. Саме на основі зазначеного підходу має обиратися алгоритм подальшого розвитку права в Україні.

Значення факту органічної єдності матеріального і духовного, засад для саморозгортання права і для розвитку правової держави в Україні ще тільки належить усвідомити нашому суспільству. За своїми гносеологічними та практичними наслідками їх концептуальне об'єднання значно багатше, ніж їхнє системне протиставлення.

Концептуальне переозброєння філософсько-правової думки з позиції правового аутопоезису ще далеко від свого завершення. Однак є надія, що запропонована стаття сприятиме становленню нелінійного розуміння права, оновленню тезаурусу правової теорії, формуванню нового стилю мислення. Це означає відмову від монополії на істину, розвиток філософсько-правових напрямів, які у своїй взаємодії розвиваються і взаємодоповнюють один одного. Адже саме різноманітність надає можливість відбору кращого і прогресивного в самій правовій науці.

Список використаних джерел:

1. Історія філософії / Навчальні матеріали: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pidruchniki.com/69899/filosofiya/interpretatsiya>
2. Желібо Є. П. Безпека життєдіяльності: Навч. посібн. / Є. П. Желібо, Н. М. Заверуха, В. В. Зацарний. – К.: Каравела, 2003. – 328 с.
3. Давиденко Г. Й. Історія зарубіжної літератури XIX – початку XX століття: Навч. посібник. [для студ. вищ. навч. закл.] / Г. Й. Давиденко, О. М. Чайка. – 2-ге вид. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 400 с.
4. Горелик Р. С. Колебания и волны / Р. С. Горелик. – М.: Физмалит, 1959. – 572 с.
5. Нагорний О. Нелінійна система філософських категорій як приклад абсолютної істини / О. Нагорний. – Lviv Polytechnic National University Institutional Repository – С. 134-141
6. Курдюмов С. П. Новые тенденции в научном мировоззрении: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://spkurdyumov.narod.ru/KurdyumovSergPavlovich.htm>
7. Міма І. В. Ідея аутопоезису у дослідженні християнсько-правових традицій правової системи України / І. В. Міма // Пріоритетні напрямки розвитку правової системи України: Зб. наукових праць. – Львів, 6-7 листопада 2015 року. – С. 6-10.
8. Аутопоезис соціальних систем: Монографія / За науковою ред. В. П. Бежа / В. П. Бех; Мін-во освіти і науки; Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – К.: Вид-во імені М. П. Драгоманова, 2010. – 746 с.
9. Синяков Д. К. Концепція правового аутопоезиса. Теоретическое обоснование: Монографія / Д. К. Синяков. – М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2014. – 175 с.
10. Поляков А. В. Общая теория права: проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода: курс лекций / А. В. Поляков. – СПб.: Изд. дом С.-Петерб. гос. ун-та, 2004. – 864 с.
11. Teubner G., Febbrajo A. State, Law, Economy as Autopoietic: regulation and autonomy in a new perspective / G. Teubner, A. Febbrajo // Systems European Yearbook on the Sociology of Law. – Milano, 1992. – P. 353-388.
12. Ковалева Л. М. Слово в предложении [Текст]: кол. монографія / Под ред. Л. М. Ковалевой (отв. ред.), С. Ю. Богдановой, Т. И. Семеновой. – Иркутск: ИГЛУ, 2010. – 281 с.
13. Гальперина П. Л. Понятие правовой системы в контексте теории правового аутопоезиса: [Електронний ресурс] / П. Л. Гальперина; Науч. рук. А. В. Поляков // Правоведение. – 2005. – № 6. – С. 160-179. – Режим доступу: <http://law.edu.ru/article/article.asp?articleID=1220795>.

Ольга Осінська,
юрисконсульт КЗОЗ
«Харківська міська
клінічна лікарня № 2
імені професора
О. О. Шалімова»

Особливості ініціювання укладення угоди про примирення

УДК 343.163 (477)

Розглянуто інститут угоди про примирення як один із видів особливих порядків кримінального провадження. Встановлено, що основною метою деяких особливих порядків, зокрема угод, є спрощення кримінальної процесуальної форми. Проаналізовано сутність угоди про примирення та специфіку початкової стадії укладення угоди, а саме її ініціювання. Запропоновано оформляти ініціативу щодо укладення угоди про примирення у письмовій формі.

Ключові слова: особливий порядок кримінального провадження, примирення, інститут угод, угода про примирення, ініціювання угоди про примирення.

О. Осинская. Особенности инициирования заключения соглашения о примирении

Рассмотрен институт соглашения о примирении как один из видов особых порядков уголовного производства. Установлено, что основной целью некоторых особых порядков, в частности соглашений, является упрощение уголовной процессуальной формы. Проанализированы сущность соглашения о примирении и специфика начальной стадии заключения

соглашения, а именно ее инициирование. Предложено оформлять инициативу заключения соглашения о примирении в письменной форме.

Ключевые слова: особый порядок уголовного производства, примирение, институт соглашений, соглашение о примирении, инициирование соглашения о примирении.

O. Osinska. Peculiarities of initiating the conclusion of a reconciliation agreement

The article considers the institution of the agreement on reconciliation as one of the types of special orders of criminal proceedings. It has been established that the main purpose of some special procedures, in particular agreements, is to simplify the criminal procedural form. The essence of the agreement on reconciliation and the specifics of the initial stage of concluding the agreement, its initiation are analyzed. It was proposed to formalize the initiative to conclude a reconciliation agreement in writing form.

Key words: special procedure for criminal proceedings, conciliation, the institution of agreements, an agreement on conciliation, the initiation of a reconciliation agreement.

Для забезпечення принципу рівності громадян суд керується єдиним стандартизованим порядком кримінального провадження. Його забезпечення обумовлюється уніфікацією кримінальної процесуальної форми як передбаченого кримінальним процесуальним законом порядку здійснення усієї кримінально-процесуальної діяльності. При цьому існує також поняття диференціації кримінальної процесуальної форми, яка надає можливість у межах єдиної судової системи та кримінального процесуального законодавства, ґрунтуючись на засадах кримінального провадження, вирішувати завдання кримінального процесу різними способами. Диференціація кримінальної процесуальної форми обумовлена тим, що не в усіх кримінальних провадженнях доцільно застосовувати стандартний порядок провадження. Це пов'язано з певними випадками, коли кримінальна процесуальна форма має враховувати суттєві обставини, що впливають на порядок здійснення кримінального провадження. Тому у деяких випадках, передбачених законом, кримінальне провадження здійснюється не за загальною, а за особливою процедурою. У зв'язку з цим у КПК України міститься окремий розділ, присвячений особливим порядкам кримінального провадження.

Особливі порядки кримінального провадження передбачають як спрощення процедури у злочинах невеликої тяжкості, так і її ускладнення в особливо тяжких злочинах, що потребують особливої процесуальної захищеності законних інтересів учасників кримінального провадження [1, с. 77].

Отже, кримінальне провадження на підставі угод, зокрема угоди про примирення, є також одним із способів спрощення кримінальної процесуальної форми. Спрощене судочинство відіграє важливу роль для ефективного здійснення кримінального судочинства, оскільки значно пришвидшує цей процес. При цьому, як логічно зазначає Г. П. Середа, скорочена форма судочинства не призводить до неповноцінності кримінального провадження. Процесуальна форма в ньому відіграє ту саму роль, що і в звичайному процесі – забезпечення завдань правосуддя, дотримання гарантій прав учасників судочинства [2, с. 5].

Особливості здійснення кримінального провадження на підставі угоди в рамках реформованого кримінального процесу аналізували такі науковці: Р. В. Новак, Є. В. Повзик, Д. В. Філін, О. Г. Шило, В. А. Шкелебей тощо. Ураховуючи значний вклад вказаних учених у розвиток науки кримінального процесу, слід зазначити, що окремі питання функціонування інституту угод, зокрема угоди про примирення, потребують подальшого дослідження і нового переосмислення.

Сьогодні, коли Україна перебуває на шляху євроінтеграції, одним із основних завдань нашої держави є проведення ефективних реформ, зокрема у галузі кримінального судочинства. Так, у Рекомендації № 6 R (87) 18 Комітету Міністрів Ради Європи від 17 вересня 1987 року «Стосовно спрощення кримінального правосуддя» державам-членам рекомендується ввести до вітчизняного кримінального процесуального законодавства процедуру, згідно з якою мають бути запроваджені принципи та способи процесуальної економії. По-перше, це стосується необхідності застосування спрощених процедур щодо кримінальних правопорушень невеликої тяжкості, що призводить до застосування матеріальних санкцій, певного обмеження чи позбавлення прав і не передбачає позбавлення волі. По-друге, такі процедури мають сприяти можливості вирішення конфліктів, що виникли внаслідок злочину, шляхом укладення угод щодо примирення як альтернативи повному судовому розгляду цих справ (пункту а, b, розділу II) [3].

Диференціація кримінальної процесуальної форми обумовлена тим, що не в усіх кримінальних провадженнях доцільно застосовувати стандартний порядок провадження. Це пов'язано з певними випадками, коли кримінальна процесуальна форма має враховувати суттєві обставини, що впливають на порядок здійснення кримінального провадження

Отже, аналізуючи європейський досвід застосування угод, слід зазначити, що цей інститут кримінального процесуального права має абсолютно утилітарну мету, адже завдяки спрощенню процедури розгляду кримінальних справ відбувається прискорення та раціоналізація усіх аспектів судочинства.

вих процедур. Так, це дозволяє зменшити строки перебування особи під вартою та заощадити кошти і час, що витрачаються на розгляд кримінальної справи. Крім того, кримінальне судочинство у скороченому вигляді, що реалізується на підставі тієї чи іншої угоди, стає простішим не тільки для правоохоронних органів та суду, а й для громадян, які є учасниками процесу. Отже, завдяки скороченим процедурам кримінальне судочинство позбавляється зайвого формалізму, не впливаючи при цьому на якість виконання завдань кримінального процесу.

Слід детально розглянути особливості угоди про примирення, адже у сутності цього інституту криється певне коло правових проблем та дисонансів, котрі можуть істотно вплинути на реалізацію прав і законних інтересів учасників кримінального провадження.

Перш за все, необхідно визначити сутність поняття «примирення». Так, на думку О. В. Перепаді, примирення – це досягнутий мир або порозуміння між особою, яка вчинила злочин, і потерпілим, тобто факт відновленого безконфліктного стану між цими особами. Умовами юридичної дійсності примирення є відшкодування потерпілому матеріальної, моральної або фізичної шкоди, заподіяної злочинцем, та вчинення інших дій на користь потерпілого [4, с. 8].

Крім того, примирення слід розглядати як спільну діяльність потерпілого і обвинуваченого з досягнення прийняттого для них результату в межах кримінального провадження, що закріплюється угодою між ними, яка полягає у відшкодуванні шкоди потерпілому в узгодженій формі та відмові потерпілого вимагати притягнення обвинуваченого до кримінальної відповідальності [5, с. 91].

Ці концепції цілком узгоджуються з діючим інститутом угоди про примирення. Згідно зі статтею 469 КПК України угода про примирення може бути укладена з ініціативи потерпілого, підозрюваного або обвинуваченого. Домовленості стосовно угоди про примирення можуть проводитися самостійно потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим, захисником і представником або за допомогою іншої особи, погодженої сторонами кримінального провадження (крім слідчого, прокурора або судді).

Угода про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим може бути укладена у провадженні щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої чи середньої тяжкості та у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення. Укладення угоди про примирення у кримінальному провадженні стосовно уповноваженої юридичної особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, у зв'язку з яким здійснюється

провадження стосовно юридичної особи, не допускається.

Керуючись європейським досвідом, Україна має запровадити принципи та способи процесуальної економії. Це стосується необхідності застосування спрощених процедур щодо кримінальних правопорушень невеликої тяжкості. Ці процедури покликані сприяти вирішенню конфліктів, що виникли внаслідок злочину, шляхом укладення угод щодо примирення як альтернативи повному судовому розгляду цих справ

Укладення угоди про примирення або про визнання винуватості може ініціюватися в будь-який момент після повідомлення особі про підозру до виходу суду до нарадчої кімнати для ухвалення вироку [6].

На думку деяких науковців, зокрема С. В. Гончаренка, можна виділити три стадії угоди про примирення. Першою стадією є ініціювання угоди про примирення її учасниками та початкова згода сторін вступити у переговори щодо примирення. На другій стадії відбувається узгодження умов угоди про примирення та визнання сторонами умов угоди (погодження сторін щодо фактичних обставин справи, кваліфікація злочину згідно з нормами кримінального права, встановлення розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, строку її відшкодування чи перелік дій, не пов'язаних із відшкодуванням шкоди, які підозрюваний чи обвинувачений зобов'язані вчинити на користь потерпілого, строк їх вчинення, узгоджене покарання та згода сторін на його призначення або на

призначення покарання та звільнення від його відбування з випробуванням). На останній, третій стадії, угода про примирення затверджується судом [7, с. 972].

Ініціювання угоди про примирення має бути оформлено документально. Так, особа, яка виявляє бажання укласти угоду про примирення, має написати у довільній формі лист на ім'я особи, якій пропонується укладення такої угоди. Письмове оформлення не потребує значних зусиль від жодної зі сторін, утім матиме важливе значення для суду в процесі розгляду угоди про примирення, якщо вона буде укладена сторонами

Такий поділ інституту угоди про примирення на стадії є доцільним, оскільки надає можливість розглянути окремі правові проблеми, що виникають на кожній стадії. При цьому слід приділити особливу увагу саме першій стадії, на якій відбувається ініціювання угоди про примирення її учасниками та реалізується початкова згода сторін вступити у переговори щодо примирення. Саме цим особам як найбільш зацікавленим у результатах розгляду провадження законодавець надав право вирішувати між собою питання про закінчення процесу у спрощеній формі за відсутності спору між ними. При цьому згода на примирення потерпілого та підозрюваного, обвинуваченого є основним елементом укладення угоди про примирення.

У КПК України немає чіткого визначення того, як саме має проводитися ініціювання укладення угоди про примирення. Це може бути здійснено в усній формі або взагалі така пропозиція може

надійти учаснику угоди від третьої особи, наприклад, якщо адвокат, який здійснює захист підозрюваного чи обвинуваченого, передає інформацію про такий намір свого підзахисного потерпілому. Однак вважаємо, що ініціювання угоди про примирення має бути оформлено документально. Так, особа, яка виявляє бажання укласти угоду про примирення, має написати у довільній формі лист на ім'я особи, якій пропонується укладення такої угоди. Таке письмове оформлення не потребує значних зусиль від жодної зі сторін, утім матиме важливе значення для суду в процесі розгляду угоди про примирення, якщо вона буде укладена сторонами.

По-перше, важливість письмового оформлення пропозиції щодо укладення угоди про примирення полягає в тому, що суд матиме повноцінний письмовий доказ добровільності укладення такої угоди. Це є обов'язковою умовою затвердження укладеної угоди, оскільки згідно з частиною б статті 474 КПК України суд зобов'язаний переконатися у судовому засіданні, що укладення угоди сторонами є добровільним, тобто не є наслідком застосування насильства, примусу, погроз або наслідком обіцянок чи дії будь-яких інших обставин, ніж ті, що передбачені в угоді. І хоча в цій статті вказано, що для з'ясування добровільності укладення угоди у разі необхідності суд має право витребувати документи, зокрема скарги підозрюваного чи обвинуваченого, подані ним під час кримінального провадження, та рішення за наслідками їх розгляду, а також викликати в судове засідання осіб та опитувати їх, вважається, що не завжди особа, на яку був здійснений тиск, подає скарги до слідчого судді, тому відсутність таких скарг не є абсолютним доказом добровільності укладення угоди про примирення [6]. Безумовно, ці засоби можливо застосувати як додаткові докази добровільності, однак лист із пропозицією щодо укладення угоди про примирення має полегшити роботу суду в цьому аспекті.

З іншого боку, важливим також є те, від кого саме надійшла пропозиція щодо укладення угоди про примирення. Цей факт може бути встановлено тільки у випадку, якщо ініціювання укладення угоди про примирення оформлено у письмовому вигляді. Так, якщо укладення угоди ініційовано підозрюваним чи обвинуваченим, це свідчить про щире каяття особи, яка вчинила злочин, та її бажання відшкодувати шкоду потерпілому. Це може мати значення у тому випадку, коли, наприклад, ініціювання укладення угоди надійшло від підозрюваного чи обвинуваченого, проте в процесі переговорів угода про примирення не була затверджена, оскільки потерпілий відмовився від її укладення. У разі, якщо угода не була укладена, досудове розслідування та

судовий розгляд здійснюються на загальних підставах, при цьому ініціатива підозрюваного чи обвинуваченого щодо укладення угоди про примирення з потерпілим може мати часткове значення для суду при визначенні покарання, оскільки свідчитиме про його щире каяття та бажання перейти від конфліктного стану з потерпілим до діалогу.

Згідно з пунктами 1, 2 частини 1 статті 66 КК України при призначенні покарання обставинами, які його пом'якшують, визнаються з'явлення із зізнанням, щире каяття або активне сприяння розкриттю злочину; добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди. З існуючої судової практики випливає, що до обставин, які пом'якшують покарання, належать як зазначені, так і не зазначені у законі, але встановлені судом за конкретною справою об'єктивні та суб'єктивні чинники, що не є ознаками конкретного складу злочину і не впливають на його кваліфікацію, однак свідчать про знижений ступінь суспільної небезпеки вчиненого діяння і (або) особи винного і тим самим надають суду право для пом'якшення покарання. У пунктах 1, 2 частини 1 статті 66 КК України передбачені такі види обставин, що пом'якшують покарання і певним (позитивним) чином характеризують післязлочинну поведінку особи [8].

Ураховуючи позицію Пленуму Верховного Суду України, щире каяття характеризує суб'єктивне ставлення винного до вчиненого злочину, яке виявляється в тому, що він визнає свою провину, висловлює жаль щодо вчиненого та бажання виправити ситуацію, що склалася [9]. Тому вважається, що ініціювання укладення угоди про примирення підозрюваним чи обвинуваченим може розумітися як прояв щирого каяття, тобто обставина, що пом'якшує покарання. Особливо важливо це в тих випадках, коли злочином не було завдано майнової шкоди потерпілому, а цивільний позов щодо відшкодування моральної шкоди не був заявлений потерпілим. У такому разі підозрюваний чи обвинувачений може не відшкодувати завданого збитку для того, щоб підтвердити своє щире каяття.

Підсумовуючи викладене, слід зробити висновок, що ініціювання угоди про примирення в письмовій формі має важливе значення у двох аспектах: по-перше, це є одним із можливих доказів добровільності укладеної угоди, а по-друге, може вважатися проявом щирого каяття підозрюваного чи обвинуваченого, якщо саме від нього надійшла ініціатива щодо укладення такої угоди. Тому слід викласти частину 1 статті 469 КПК України у такій редакції: «Угода про примирення може бути укладена з ініціативи потерпілого, підозрюваного або обвинуваченого. Ініціатива щодо укладення угоди про примирення оформляється у письмовій формі шляхом направлення листа з відповідною пропо-

зицією особі, якій пропонується укладення такої угоди. Домовленості стосовно угоди про примирення можуть проводитися самостійно потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим, захисником і представником або за допомогою іншої особи, погодженої сторонами кримінального провадження (крім слідчого, прокурора або судді)».

Список використаних джерел:

1. Новак Р. В. Поняття та значення особливих порядків кримінального провадження / Р. В. Новак // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2014. – № 4. – С. 75–84.
2. Середа Г. Особливості угоди про визнання винуватості в кримінальному провадженні / Г. Середа // Вісник національної академії прокуратури України. – 2012. – № 2. – С. 5–9.
3. Рекомендація № 6 R (87) 18 Комітету Міністрів Ради Європи від 17 вересня 1987 року «Стосовно спрощення кримінального правосуддя»: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_339
4. Перепада О. В. Кримінально-правові аспекти примирення між особою, яка вчинила злочин, та потерпілим (порівняльний аналіз законодавства України та ФРН): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / О. В. Перепада; НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2003. – 18 с.
5. Дубровин В. В. От примирения сторон к медиации в уголовном судопроизводстве России / В. В. Дубровин // Библиотека криминалиста. – 2011. – № 1. – С. 90–95.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/4651г-17>.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / За заг. ред. проф. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. – К.: Юстініан, 2012. – 1224 с.
8. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 року №12 «Про практику звільнення особи від кримінальної відповідальності» // Вісник Верховного Суду України. – 2006. – № 2. – с. 13-16: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/d310ec41049988aac22581000053da3c/\\$FILE/Visnyk_02_2006.pdf](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/d310ec41049988aac22581000053da3c/$FILE/Visnyk_02_2006.pdf).
9. Рішення у кримінальних справах // Вісник Верховного Суду України. – 2008. – №1 (89) – с. 22-23): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/00e54fb87d35be73c22580de002b7d41/\\$FILE/Visnyk_01_2008.pdf](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/00e54fb87d35be73c22580de002b7d41/$FILE/Visnyk_01_2008.pdf).

ВІСНИК

Вищої кваліфікаційної комісії суддів України

Передплатний індекс: 89521